

Osmanlı'da Bir Mizâh Ustasının Tasavvufî Düşünceleri: Ebû Bekir Kânî Efendi

(Şûfi Thoughts of a Master of Humor in the Ottoman Empire: Abû Bakr Kânî Efendi)

Nuran ÇETİN

Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Assoc. Prof., Zonguldak Bülent Ecevit University

İlahiyat Fakültesi Faculty of Theology

Tasavvuf Anabilim Dalı Department of Sufism

Zonguldak | Türkiye Zonguldak | Türkiye

nuran.cetin@beun.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-5763-9815>

<https://ror.org/01dvabv26>

Makale Bilgisi

Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi

Article Types | Research Article

Geliş Tarihi | 01/Şubat/2025

Received | 01/February/2025

Kabul Tarihi | 23/Mayıs/2025

Accepted | 23/May/2025

Yayın Tarihi | 30/Haziran/2025

Published | 30/June/2025

Bir İç- İki Dış Hakem

One Internal- Two External Referees

Çift Taraflı Kör Hakemlik

Double-Blind Refereeing

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik

Ethical principles were followed during the

ilkelere uyulmuştur.

preparation of this study.

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No conflict of interest declared.

Bu Makale iTenticate aracılığıyla taranmıştır.

This Article was scanned by iTenticate

Etik Bidirim | ilmiyat@gop.edu.tr

Ethics Notice | ilmiyat@gop.edu.tr

Lisans | CC-BY-NC-ND 4.0

Licence | CC-BY-NC-ND 4.0

Atıf | Cite as:

Çetin, Nuran. "Osmanlı'da Bir Mizâh Ustasının Tasavvufî Düşünceleri: Ebû Bekir Kânî Efendi [Şûfi Thoughts of a Master of Humor in the Ottoman Empire: Abû Bakr Kânî Efendi]". Tokat İlmiyat Dergisi | Tokat Journal of İlmiyat 13/1 (Haziran | June 2025), 206-234.

<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1631133>

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Şûfî Thoughts of a Master of Humor in the Ottoman Empire: Abû Bakr Kânî Efendi

Abstract: Ebû Bakr Kânî is among the significant poets and authors raised in 18th century Ottoman times. At the same time, he is one of the leading masters of humor of his time. In his Dîvân and letters, he expresses the philosophy of life, characteristics of the times he lived in and the people in his life, and he did it in a humorous manner in some cases, and in a more serious manner in other times. Kânî hails from Tokat and the information related to his childhood and youth is highly limited. He became a member of the Mevlevî Order in Tokat. However, in his Dîvân, he included the orders he was spiritually connected to, such as the Naqshbandiyya, Qadiriyya, and Bektashiyya. Kânî's life can be divided into two parts as pre-Istanbul and post-Istanbul. In this context, moving to Istanbul was a significant turning point in his life. His wit, humor and enjoyable chat took the attention of the famous grand vizier of the time Hekimoğlu Ali Paşa, who encouraged Kânî to move to Istanbul, where Kânî served many long years in the bureaucratic life. He spent time in various countries in the Balkans for a while, before returning and passing away in Istanbul. The sources that mention Kânî have described his literary personality, but his Şûfî dimension has been neglected. Therefore, Kânî's Şûfî aspect has been addressed in this article. Determining Kânî's approach to Şûfî issues in his Dîvân is of great importance in terms of seeing how much Sufism had a decisive effect on his life. The present article aims to determine Kânî's Şûfî approach based on the available information about his life and his Dîvân, and it consists of two parts. While the first part covers his life and works and the comments made about him by researchers, the second part covers his Şûfî-literary personality and the mystical elements he expressed in his Dîvân. The article ends with a general evaluation of the subject.

Keywords: Sufism Kânî, Dîvân, Letter, Religion, Mevlevî, Tokat.

A Osmanlı'da Bir Mizâh Ustasının Tasavvufî Düşünceleri: Ebû Bekir Kânî Efendi

Öz: Ebu Bekir Kânî 18. yüzyılda Osmanlı'da yetişen önemli şâir ve yazarlardan biridir. Aynı zamanda, döneminin güçlü mizah ustaları arasında yer alır. Dîvân'ı ve mektuplarında hayat felsefesini, yaşadığı devrin özelliklerini, irtibat kurduğu kişileri bazen nükteli bazen de ciddi üslupla dile getirir. Kânî'nin memleketi Tokat olup, çocukluk ve gençlik yıllarına dair bilinenler oldukça sınırlıdır. Tokat'ta Mevlevîye tarikatına intisap etmiş olmakla birlikte, Dîvân'ında Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Bektâşiyye gibi mânen irtibatlı olduğu tarikatlara da yer vermiştir. Kânî'nin hayatını İstanbul öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bu bağlamda İstanbul'a gitmesi onun hayatının önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zekâsı, mizâhî, nükteli söz ve sohbetiyle devrin ünlü sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa'nın dikkatini çekmiş, onun teşvikiyle Kânî İstanbul'a gelmiş, burada uzun yıllar bürokratik hayatın içinde görev almıştır. Bir süre Balkanlar'da muhtelif memleketlerde bulunmuş, sonrasında tekrar İstanbul'a dönmüş ve burada vefat etmiştir. Kânî'den bahseden kaynaklarda onun edebî kişiliği üzerinde durulurken, tasavvufî yönü ihmâl edilmiştir. Dolayısıyla bu makalede Kânî'nin tasavvufî yönü ele alınmıştır. Kânî'nin Dîvân'ı çerçevesinde tasavvufî mevzulara yaklaşımının tespit edilebilmesi, tasavvufun onun hayatında ne denli belirleyici etkisi olduğunu görmek açısından büyük önem arz etmektedir. Kânî'nin hayatı ile ilgili nakledilen bilgilerden ve Dîvân'ından yola çıkarak tasavvufî yaklaşımının belirlenmeye çalışıldığı bu makale, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hayatı, kişiliği ve eserlerine, ayrıca araştırmacılar tarafından hakkında zikredilen yorumlara; ikinci bölümde ise Dîvân'ında değindiği tasavvufî unsurlara yer verilmiştir. Makalenin sonunda konuya dair genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kânî, Dîvân, Mektup, Din, Mevlevî, Tokat.

Giriş

18. asrın nazım ve nesir türünde tanınmış edebî-sûfî şahsiyetlerinden Ebû Bekir Kânî Efendi (1124/1712-1206/1792), aynı zamanda devrinin önemli mizah ustaları arasında yer alır.¹ Tokat'ta doğması ve burada yetişmesi hasebiyle nüktedân şâir, “Tokatlı Kânî” olarak da bilinir. Diğer taraftan şehirlerin, insan hayatında önemli etkisinin olduğu malumdur. Bu bağlamda Kânî'nin doğup-büyüdüğü Tokat, zengin tarihî-kültürel birikime ev sahipliği yapan, pek çok medeniyetin izlerini taşıyan, âlim ve âriflerin yoğun gayretlerine sahne olan kısacası Hz. Mevlânâ'nın “Tokat canibine gitmeli”² diye tavsiye ettiği müstesna güzide bir memlekettir. Dolayısıyla böyle bir şehrin, Kânî üzerinde derin etkiler bırakmış olması gayet tabiidir. Nitekim Kânî, Tokat için “cennet gibi bir yer” ifadesiyle ona olan hayranlığını ve özel bir anlam yüklediğini şöyle beyân eder: “Yâ Feyzu'llâh! Sen zannedersin ki bu Kânî dedikleri âdem Tokâd-ı behişt-âbâd'da âdem imiş.”³

Kânî, kaynaklarda genel olarak dünyaya önem vermeyen kişiliği, hazır cevap kabiliyeti, nüktedanlığı, çağını iyi gözlemlemesi gibi meziyetleriyle anlatılmaktadır. Tokat'ta doğup, büyüyen Kânî'nin, Osmanlı sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa (öl. 1171/1758) ile memleketi Tokat'ta karşılaşması ve onunla İstanbul'a gitmesi hayatının kırılma noktasını teşkil eder. İstanbul hayatında Kânî, Hekimoğlu Ali Paşa'nın desteğiyle kâtiplik vazifesini üstlenmiştir. Bu görevini yalnızca İstanbul'da değil, Eflak, Rusçuk, Bükreş gibi civar bölgelerde de uzun yıllar sürdürmüştür. Karakterinin temel yapısı hâline gelen nüktedân kişiliği ve mizâh üslubu sebebiyle hayatında çeşitli iniş-çıkışlar yaşamış, hatta bir dönem idama mahkûm edilmiş, ancak daha sonra affedilerek sürgüne gönderilmiştir. Kısacası o, nev'i şahsına münhasır kişiliğiyle öne çıkmış bir şahsiyettir. Diğer taraftan onun bekrî olduğundan bahsedilmiştir.⁴ Makalede zikredilen bu konu; ilgili yorumlar çerçevesinde kişiliği ve düşünceleri etrafında ele alınmıştır.

Osmanlı'nın önde gelen nazım ve nesir ustalarından biri olarak kabul edilen Kânî; kişiliği, tesiri, üslubu, eserleriyle hem edebiyat hem tasavvuf tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Bilindiği üzere üzere Kânî'nin şahsiyetini oluşturan temel unsurlardan biri de Mevlevî dervîşi olması ve tasavvufî düşüncelerini şiir yoluyla dile getirmesidir. Fakat hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde, edebî yönü daha fazla öne çıkarılırken, tasavvufî cihetinin ihmâl edildiği görülmektedir. Bu bağlamda tarîkat intisâbı, eserlerinde tasavvufî referanslar vermesi sûfî kişiliğinin belirgin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Kânî'nin sûfî şahsiyetini pekiştiren en önemli unsurun, hikmete olan derin vukûfiyeti olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim o, “Nice hikmetlere oldum vâkıf / Nice ibretlere oldum ârif / Nice ehl-i dile oldum vâsıl”⁵ şiirleriyle hikmete vâkıf, ibrette ârif olduğunu ve bu yönüyle gönüllerde yol bulduğunu belirtir.

¹ Kânî edebiyattaki müstesnâ yeriyle “Silâhdar” ve “Şefkat” tezkirelerine konu olmuş isimdir. Bk. Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984), 1/325, 329.

² Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Fîhi mâ fîh*, çev. Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 91.

³ Mualim Nâcî, *Esâmî* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308), 261; Ebüzziyâ Tevfik, *Numûne-i edebiyât-Osmâniyye* (İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1308), 51.

⁴ Bu makalede Kânî'nin kişiliğinden bahsederken, bekri olduğuna dair rivayetlere genişçe yer verilmiştir.

⁵ Kânî, *Dîvân* (Mehmed Âsım Bey, 475/1), 22b.

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Kânî'nin, ömrünün kırk yılını doğup büyüdüğü memleketi Tokat'ta geçirdiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Kânî'nin hayatındaki tasavvufî seyri Tokat Mevlevîhânesi şeyhi Abdülehad Dede'ye (öl. 1179/1766) intisap etmesiyle başlamıştır.⁶ O, başında sikkesi ile uzun yıllar Tokat Mevlevîhânesi'nin hizmetinde bulunmuştur. Bu çerçevede Mevlevî dervîşi olmasının yanı sıra Nakşî, Bektâşî, Kâdirî, Halvetî tarikatlarıyla da yakından ilgilenmiş, eserinde bu tarikatların pîrlerinden sitayişle bahsetmiştir. Kânî'nin oldukça hacimli Dîvân'ında hayatı, seyahatleri, tecrübeleri, tanıdığı zevât için yazdığı beyitlerinin yanı sıra muhtelif dinî, tasavvufî mevzulara dair görüşleri de bulunmaktadır. Bu makalede Kânî'nin hayatına ve söz konusu eserinde zikrettiği tasavvufî görüşlerine yer verilecektir. Diğer taraftan onun tasavvufî yönünün mevcut araştırmalarda gündeme getirilmemesi sebebiyle, sûfî cihetinin müstakil çalışmalara konu edinilmesi gerektiği kanısını hâkim kılmıştır. Bu makale böyle bir alandaki boşluğu dolduracak nitelikte kaleme alınmıştır.

1. Ebû Bekir Kânî'nin Hayatı, Kişiliği ve Eserleri

1.1. Hayatı

Zâhid kişiliği, hazır cevap kabiliyeti, nüktedânlık yeteneği, çağını iyi gözlemlemesi, şiir ve inşâdaki istidâdı, nesirdeki yatkınlığı gibi çeşitli meziyetleriyle takdir gören Ebû Bekir Kânî Efendi, 18. yüzyıl Osmanlı'nın önemli şâir ve nâsirlerinden biridir. 1124/1712'de Tokat'ta dünyaya gelmesi⁷ sebebiyle "Tokatlı Kânî" lakabıyla tanınan Kânî'nin, âilesi ve çocukluk hayatına dair malumat yeterli düzeyde olmamakla birlikte, öğrenimine memleketinde başladığı bilinmektedir.⁸ Ebüzziyâ Mehmed Tevfik (1849-1913) onun edebî ilimleri Tokat'ta tahsil ettiğini belirtirken, şiir ve inşâdan zevk alan yönünü şu ifadelerle dile getirmektedir: "Ebû Bekir Kânî Tokatlı'dır. Ahd-i şebâbında ulûm-ı edebiyeyi vatanında tahsîl ettiğiinden, şi'r ü inşâ ile iştigâlden zevk almış..."⁹ Bu ibârelerden anlaşıldığı üzere Kânî'nin edebî vukûfiyetiyle öne çıkan şahsiyet olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklarda Kânî'nin ilim tahsil hayatına dâir detaylı bilgiye ulaşılamamaktadır. Bu konuda nakledilen malumatta ise daha çok onun şiir ve inşâdaki kabiliyeti vurgulanmaktadır. Bütün bunlar onun gençlik yıllarından itibaren nazım ve nesir konusundaki ustalığının yanı sıra nüktedan kişiliğiyle de tanındığını göstermektedir.¹⁰ Buna ilaveten Kânî'nin biyografisini kaleme alanlar, onu şâirliğinden ziyâde nesirdeki başarılarını gündeme getirmektedir.

⁶ Osman Horata, "Son Klasik Dönem", *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 2006), 2/476.

⁷ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî yâhud tezkire-i meşâhir-i Osmâniyye* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308), 4/74. Muallim Nâci "Tokatlı olduğunu bir mektûbunda münderic" ifadesiyle mektubunda yer aldığını belirtir. Mualim Nâci, *Esâmî* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308), 261; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-â'lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1306), 5/3819; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 2/392; Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 44.

⁸ Mualim Nâci, *Esâmî*, 261; Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 44;

⁹ Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 44.

¹⁰ Mualim Nâci, *Esâmî*, 261-262.

Kânî, daha genç iken intisap ettiği Tokat Mevlevîhânesi postnişini Abdülehad Dede'ye olan muhabbetini ve Mevlevihane'ye teveccühünü kırk yaşına kadar sürdürmüştür.¹¹ Ebüzziyâ Tevfik, Kânî'nin Mevlevî müntesibi olmasını ve İstanbul'a gidene kadar Tokat Mevlevîhânesi'ne gösterdiği bağlılığı şu ifadeleriyle dile getirmiştir. "Bir meslek-i edeb ü irfân olan tarîk-i Mevleviyye'ye intisâbı olduğundan, İstanbul'a gelinceye kadar Tokat Mevlevîhânesi'nden ayrılmamıştır."¹²

Kânî'nin tasavvufî hayata yönelmesinde Abdülehad Dede müessir olması hasebiyle adı geçen zâtın kimliğinden kısaca bahsedilecek olursa, o aslen Kıbrıslı'dır. Babası, Tokat Mevlevîhânesi şeyhliği görevinin yanı sıra müderrislik vazifesini de yürüten ve söz konusu Mevlevihane'nin imâr ve ihyâsında önemli hizmetlerde bulunduğu bilinen Mehmed Dede'dir. Mehmed Dede'nin, Abdülehad ve Ahmed adında iki oğlu olmuştur. Babasının vefatının ardından Abdülehad Efendi, Mevlânâ'nın türbesini ziyaret etmek üzere Konya'ya gitmiş; burada Konya Mevlevîhânesi şeyhi tarafından Tokat Mevlevîhânesi'ne postnişîn olarak tayin edilmiştir. Yaklaşık kırk yıl boyunca bu görevini sürdüren Abdülehad Efendi, bu süreçte çeşitli tayinler, aziller, mahkemeler ve çatışmaların yanı sıra Kıbrıs, Rodos, Sinop ve Bursa gibi şehirlere sürgün edilmek de dâhil olmak üzere pek çok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Tokat'ın siyâsî, ictimâî ve tasavvufî hayatında önemli rolü olan Abdülehad Dede, 1179/1766 yılındaki vefatına kadar Tokat Mevlevîhânesi'ndeki postnişînlük vazifesini devam ettirmiştir.¹³ Bu bilgiler doğrultusunda Kânî'nin mürşidi olan Abdülehad Dede'nin, Tokat tarihinde önemli bir yerinin olduğu söylenebilir.

Kânî ömrünün kırk yılını geçirdiği Tokat'tan İstanbul'a intikâl etmiş ve bu yolculuk, hayatında yeni bir sayfa açılmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda onun hayatını İstanbul'a gelişinden önce ve sonra olmak üzere iki döneme ayırmak mümkündür. Onun Pâyitaht'a gitmesine vesile olan kişi ise, Osmanlı devlet ricâlinden, âlimlere, şâirlere ve sanatkârlara değer veren dönemin ünlü sadrazâmı Hekimoğlu Ali Paşa'dır. Kânî'nin hayatında önemli rolü olması sebebiyle adı geçen paşadan bahsetmek uygun olacaktır.

Kânî'yi İstanbul'a getirerek, saray bürokrasisi arasına dâhil eden Hekimoğlu Ali Paşa Giritli olup, Hekimbaşı Nuh Efendi'nin oğludur. 1100/1689 İstanbul doğumlu olan, çocukluk ve gençlik yıllarında iyi bir tahsil gören Ali Paşa, devlet kademelerinde muhtelif vazifelerde bulunmuştur. Akranları arasında zekâ, zarafet ve terbiyesiyle dikkat çeken, diplomasiden anlayan, hayırsever kişiliğiyle tanınan, "Ali" mahlasıyla şiirler kaleme alan Hekimoğlu Ali Paşa, Sultan III. Ahmed döneminde (1703-1730) "hasa silâhşorü" olarak saraya alınmıştır. Bir süre sonra Dergâh-ı Âli kapıcıbaşları arasına giren Hekimoğlu Ali Paşa'ya Beylerbeyi ve Rumeli pâyesi verilmiş, Halep valisi olmuş, ardından vezâret rütbesiyle taltif edilmiştir. Diyarbakır ve Trabzon illerinde vali olarak görevlendirilmiş, akabinde Anadolu Beylerbeyliği'ne naklolmuştur. Tebriz'in fethinde

¹¹ Vakânüvîs Mehmed Edib Efendi, *Târih-i Edib*, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Bölümü nr: 3220, vr. 116; İsa Kayaalp, "Kânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/306.

¹² Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 45.

¹³ Bk. Erhan Afyoncu, "Tokat Mevlevîhânesi Şeyhi Abdülehad Dede (öl. 1179/1766) ve Tokat'ta İktidar Mücadelesi", 5. *Tokat Sempozyumu*, 14-16 Ekim 2022 Bildiriler, 1/136-157.

gösterdiği başarısıyla sadrazamlığa yükseltilmiştir. O, aynı zamanda Humbaracı Ahmed Paşa'yı (Comte de Bonneval) Osmanlı askerisine kazandırmıştır. İran'a dâir yürüttüğü politikası nedeniyle Girit valiliğine gönderilmiş, devamındaki vazifelerinde Bosna'ya nakledilmiştir. Buradan Mısır valiliğine, müteakiben Adana'ya tayin edilmiştir. Sonrasında tekrar sadrazamlığa getirilmiştir. Gelişen süreçte Midilli'ye sürgün edilmiş, arkasından Girit valisi olmuş ve Bosna'ya tekrar gönderilmiştir. İlerleyen dönemde Trabzon valisi olarak görev yapmış olup, Sultan III. Osman döneminde (1754-1757) üçüncü defa sadâret makamına tayin edilmiştir. Bir süre sonra hakkında çıkan kararın ardından katline hüküm verilmiş; ancak cezası Kıbrıs'a kalebent (kaleye kapatılma) olarak gönderilme cezasına dönüştürülmüştür. Ardından Rodos'a sürgün edilmiş ve daha sonra tekrar Anadolu valisi olarak atanmıştır. Çeşitli sebeplerle hayatı göç etmekle geçen Ali Paşa 1171/1758 yılında Kütahya'da vefat etmiş, buraya defnedilmiştir. 26 gün sonra vasiyeti gereği, İstanbul Kocamustafapaşa'da yaptırdığı câminin yanındaki türbeye ikinci defa defnedilmiştir. Oldukça hareketli hayat yaşayan Ali Paşa, böylece ölümünden sonra bir göç daha yaşamıştır.¹⁴ Hekimoğlu Ali Paşa gibi devrin hareketli ve nüfuz sahibi devlet adamıyla tanışması, Kânî'nin, Tokat sonrası hayatına bambaşka bir canlılık katmıştır. Anlaşıldığı üzere Kânî'nin Tokat'taki hayatında Abdülehad Dede, İstanbul hayatında ise Hekimoğlu Ali Paşa etkili olmuştur.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın Kânî ile karşılaşması süreci ise şöyle gelişmiştir: Trabzon valisi iken, üçüncü defa sadâret makamına görevlendirilen Hekimoğlu Ali Paşa, vazifesinin başına geçmek üzere Trabzon'dan İstanbul'a giderken yol güzergahı üzerindeki Tokat'a uğramış, burada Kânî ile tanışmıştır. Görüşmeleri esnasında Kânî, okuduğu kasîde ile paşanın takdirini kazanmıştır. Hikmetli şiirleri ve nüktedan üslûbuyla Kânî'de farklı bir istidâd olduğunu fark eden Ali Paşa, müridinden izin alarak onu İstanbul'a götürmüştür.¹⁵

Tokat sonrası İstanbul hayatında Kânî, devlet bürokrasisinde çeşitli görevler üstlenmiştir. Bu bağlamda o, Hekimoğlu Ali Paşa'nın desteğiyle, yetişmesi için önce Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'ne alınmış, ardından Vüzerâ Dîvânı kâtipliği görevine getirilmiş, müteakiben Hâcegân¹⁶ rütbesine yükseltilmiştir. Kânî, memuriyet hayatı boyunca bir süre Sadrazam Yeğen Seyyid Mehmed Paşa'nın (öl. 1201/1787) Dîvân kâtipliğinde de istihdâm edilmiştir.¹⁷

¹⁴ Ali Paşa hakkında bk. Dilâver Ağazâde Ömer Vâhid Efendi, *Hadikatü'l-vüzerâ zeyli* (İstanbul: Ceride-i Havâdis Matbaası, 1271), 42-51; Reşad Ekrem Koçu, "Ali Paşa (Hekimoğlu)", *Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1959) 2/686-688; M. Münir Aktepe "Hekimoğlu Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/166-168; Sırrı Akıncı, "Hekimoğlu Ali Paşa ve Kânî Efendi", *Hayat Tarih Mecmuası* 2 (İstanbul 1971), 9/14-17.

¹⁵ Mualim Nâci, *Esâmî*, 261-262; Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 45; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, 5/3819; Kayaalp, "Kânî", 24/306.

¹⁶ Hâcegân, Osmanlı devlet teşkilatında kalem âmirleri için kullanılan tâbir olup, Dîvân-ı Hümâyûn kâtipleri için söylenir. Mehmet İpşirli "Hâcegân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/430-431.

¹⁷ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/74; Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 45; Davud Fatîn Efendi, *Tezkire-i hâtimetü'l-eş'âr* (İstanbul: İstihkam Alayları Litografya Destgâhı, 1271), 352.

Bilindiği üzere bürokratik hayatın kendine has birtakım çalışma koşulları vardır. Kaynaklarda Kânî'nin, pâyitahtın yaşam tarzına ve çalışma disiplinine uyum sağlamakta zorlandığı, bu sebeple İstanbul'dan ayrılmak istediği ifade edilmiştir. Kânî, bu talebini gerçekleştirmek maksadıyla Silistre valisinin Divân kâtibi vazifesiyle İstanbul'dan Silistre'ye gitmiş, bir süre bu hizmette bulunduktan sonra Ulah Beyleri'nin¹⁸ kâtipliğine tayin edilmiştir.¹⁹ Bu vazifesi esnasında yanında çalıştığı, Eflak Voyvadası (prens) Alexandre ile dostluk kurmuştur. Adı geçen kişiyle birlikte resmedilen, Bükreş Sinaia Müzesi'nde hâlen muhafaza edilen portesi,²⁰ Kânî'nin bahsi geçen bölgelerde bulunduğu açık bir delili olarak karşımızda durmaktadır.²¹ Eflak, Rusçuk, Bükreş ve civâr memleketlerde uzun yıllar kâtiplik vazifesini sürdüren Kânî, şiir ve mektuplarının önemli bir kısmını bu bölgelerde kaleme almıştır.²² Nitekim Kânî, Balkanlar'da bulunduğu yerleri Dîvân'ında şu ifadelerle zikretmiştir:

Gezdim Eflâk havâlisinde

Sonra nehr-i Tuna yalısında

Bir yere varmış idim Ruscuk nâm

*Kendü ma'mûr ahâlisi bekâm*²³

Bu şiirde görüldüğü üzere Kânî, Eflak dolaylarında gezdiğini, sonrasında Tuna kıyısında bulunduğunu, mamur ve mutlu hâli ile dikkat çeken Rusçuk adında bir bölgeye gittiğini belirtmektedir.

Kânî, Yeğen Mehmed Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında 1196/1782-83²⁴ yılında onun davetiyle İstanbul'a dönmüş, burada dîvân kâtipliği görevine devam etmiştir. Bir süre sonra mezkûr paşa ile arasının açılması²⁵ sebebiyle idama mahkûm edilmiş, fakat bu süreçte Reîsü'l-küttâb²⁶ Hayri Efendi'nin arayış bulmasıyla cezadan kurtulmuştur. Ancak karar gereği Limni adasına sürgüne gönderilmiştir.²⁷ Sürgündeki günlerini hayli zorluk ve sıkıntılarla geçiren Kânî, sonraki süreçte affedilerek İstanbul'a dönmüştür. Dervişliği, kitâbet vazifesi, seyahatleri, eserleriyle seksen yıllık hayatını oldukça hareketli geçiren Kânî, 1206/1791-92 yılında vefat

¹⁸ Kuzey Mekodanya ve Romanya'da yaşayan etnik gruplara ulâh denir.

¹⁹ Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 45.

²⁰ Edebiyat kitaplarında bulunan Kânî'nin fotoğrafının, Hakkı Süha Zengin bahsi geçen fotoğraf olduğunu söyler. Hakkı Süha Zengin, *Edebî Portreler* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 61.

²¹ Kayaalp, "Kânî", 24/306; Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 45.

²² Horata, "Son Klasik Dönem", 2/476.

²³ Ebû Bekir Kânî et-Tokâdî, *Dîvân* (İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Âsım Bey, 475/1), 24a.

²⁴ Ebüzziyâ Tevfik bu tarihi 1196/1782-83 olarak verir. *Ebüzziyâ, Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 46.

²⁵ Yeğen Mehmed Paşa ile arasının açılmasına gerekçe olarak Kânî'nin onun sırlarını ifşâ etmesi, laubâli tavrı takınması gösterilir. Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 46.

²⁶ Reîsü'l-küttâb, Hâriciye Nâzırı bugünkü adıyla Dışişleri Bakanı.

²⁷ Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 46; Fevziye Abdullah Tansel, "Kânî Ebû Bekir", *Türk Ansiklopedisi* (Ankara Millî Eğitim Basımevi, 1974), 21/204.

etmiştir.²⁸ Eyûpsultan Camii civarında yer alan Küçük Emîr Efendi'nin kabrinin yakınında Feridun Paşa Türbesi'nin sağ tarafına defnedilmiştir.²⁹

Kânî'nin vefatına dair hatıralar arasında, mezar kitâbesiyle ilgili şöyle dikkat çekici bir rivayet yer almaktadır: Kânî hastalığı sırasında ziyaretine gelen dostlarına “Benim mezar taşıma ‘el-Fâtiha’ yazdırmayın. Ben Fâtiha dilencisi değilim.”³⁰ sözleriyle vasiyette bulunmuştur. Dolayısıyla onun mezar taşı kitâbesine “Rûhu için el-fâtiha” şeklindeki ifade yazılmamıştır. Mezar taşındaki ibârede görüldüğü üzere mizâhî yönü, onun âdetâ karakterinin temel yapısı hâline gelmiş ve son nefesine kadar bunu korumuştur. Biyografisini kaleme alan Ebüzziyâ Tefik, “Kânî, üdebâ-yı Osmâniyye içinde ‘nev’i şahsına münhasır’ bir münşî-i sâhib-vâdîdir.”³¹ ifadeleriyle Kânî'yi kendine mahsûs üslûbu, istidâdı, kâbiliyeti olan bir şahsiyet olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda günümüzde “fâtiha” ifadesinin bulunmadığı mezar taşı kitâbesi, onun kendine hâs mizâhî vasfını anlatır mâhiyettedir. Bahse konu olduğu üzere Kânî'nin mezar taşı kitâbesinde “Hüve'l-Bâkî, Cennet mekân Ebû Bekir Kânî Efendi Rahimehullâh, sene 1206”³² ibaresi yer almaktadır.

Kânî gerek yaşadığı dönemde gerekse vefatının ardından ismi sıkça anılan müstesna şahsiyetler arasında yer almaktadır. Sevilen bir kişilik olması hasebiyle vefatına, bazı ibârelerle tarih düşürülmüştür. 18. yüzyılın meşhur Dîvân şâiri Sünbülzâde Vehbî (öl. 1224/1809), dönemin devlet adamlarından Halîl Nûrî Bey'e (öl. 1213/1799) gönderdiği, inşâ üslûbuyla kaleme aldığı mektupta ebced hesabıyla “Gitdi gevher idi gûyâ o ma'ârif kânî” ifadesini dile getirmiştir.³³ Böyle bir ibâre aynı zamanda adı geçen zâtın, edebî kâbiliyetini ve sanatkârlık hünerini ortaya koymaktadır. Zîrâ “kân” ile “gevher” arasındaki uyumu, “gûyâ” kelimesinin tevriyeli kullanımı, “Kânî” ismini direk vermeyerek ilhâm ve mârifet bağlamında zikretmesi, teşbih yoluyla onu “ma'ârif kânî” olarak vasıflandırması hem edebî inceliğin hem de Kânî'ye gösterilen muhabbetin göstergesi olması bakımından dikkate değerdir.³⁴ Kaynaklarda belirtildiğine göre Kânî'nin vefatına tarih düşüren bir başka kişi ise Seyyid Osman Sürûrî (1752-1814) olup, bu konuda şu ibâreyi zikretmektedir: “Her sözü ma'den-i cevher idi gitdi Kânî 1206.”³⁵ O, bu ifadeleriyle Kânî'nin sözlerinin cevher madeni gibi değerli olduğunu imâ etmektedir. Kânî'nin bedeninin toprağa, rûhunun semâyâ yükseldiği anlamına gelen vefatına ilişkin bir başka beyitte ise şu ifadeler dile getirilmektedir:

Hâke düşdi cesedi kalkdı havâyâ cânı

²⁸ Mualim Nâci, *Esâmî*, 262; Sâmi, *Kâmûsü'l-a'lâm*, 5/3819; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/74; Fatîn, *Tezkire-i hâtimetü'l-eş'âr*, 352.

²⁹ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/74. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/393.

³⁰ Mualim Nâci, *Esâmî*, 263; Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 44.

³¹ Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 44.

³² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/393.

³³ Mualim Nâci, *Esâmî*, 262; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/392-393.

³⁴ Bilgi için bk. Ali Emre Özyıldırım, “Kânî'nin Vefatı Üzerine Sünbülzâde Vehbî'nin Halîl Nûrî Bey'e Gönderdiği Münşiyâne Tezkire ve Tarih Kıtası Üzerine”, *Zemin* 4 (2002) 64-83.

³⁵ Fatîn, *Tezkire-i Hâtimetü'l-eş'âr*, 353; Mualim Nâci, *Esâmî*, 262.

*Tîşe-i mevtle zîr ü zîr oldu Kânî, 1206.*³⁶

Görüldüğü üzere vefatına tarih düşürenler Kânî'yi mârifet ehli yönüyle, sözlerinin cevher misâli hikmetli olmasıyla ve ârif kişiliğiyle tanımlamışlardır.

1.2. Kişiliği

Osmanlı'nın nüktedan Mevlevî şâiri ve nâsiri olarak tanınan Kânî, hayatının bir dönemini Balkan şehirlerinde geçirmiştir. Bu bağlamda o, “Kırk yıllık Kânî olur mu yânî” meşhur sözünü Bükreş'te Ulah Beyleri'nin hizmetinde kâtip olarak görev yaptığı dönemde söylemiştir.³⁷ Rivâyete göre Kânî, söz konusu şehirde Hristiyan Romen kızına âşık olur ve onunla nikâhlanmak ister. Kız ise Hristiyanlığa girmesi hâlinde evlenebileceğini belirtir. Bu teklif karşında İslâmî hassasiyette sahip Kânî, zikredilen meşhur ifadesini dile getirmiştir.³⁸

Kânî'nin hayatını ele alan biyografik kaynaklarda, bahsi geçen sözün hangi bağlamda söylendiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar, içkiye düşkünlüğü sebebiyle, onu bırakmadığı için bu sözü söylediğini iddia etmişlerdir ki, bunun zayıf ihtimâl dâhilinde olduğu dile getirilmiştir.³⁹ Diğer taraftan bazı yayınlarda Kânî'nin kişiliği, bahse konu olan sözü üzerinden tanımlanmıştır. Bu bağlamda şahsiyetinin objektif olarak değerlendirilebilmesi açısından ilgili rivâyetlerin ele alınması önem arz eder. Bu konuda Sırrı Akıncı, Kânî'nin İstanbul'da meşhur olduğunu, gittiği Balkan seyahatinde bir Boşnak kızı çok sevmesi sebebiyle içkiye başladığını, bu nedenle kabiliyetinin gittikçe donuklaştığını, içkiyi bırakması, tövbe etmesi hâlinde onunla evlenebileceği söylendiğinde o, “Artık çok geç, ben içkisiz yapamam tövbe kâr etmez.” diyerek, “Kırk yıllık Kânî olur mu yani?” ifadesini dile getirdiğini, hatta hayatını içki ve aşk ile boşuna ziyan ettiğini belirtir.⁴⁰ Sırrı Akıncı tarafından ileri sürülen bu ifadelerde, Kânî'nin hem içkisiz yapamam dediğini hem de hayatının boşa geçirdiğini söylemesi bir uyumsuzluk olarak gözükmektedir. Hayatını boşa geçirdiğinin farkında olan insan neden içkiye devam etsin ki? Benzer söylemler Halis Turgut tarafından da iddia edilmektedir. İçkiye eğilimini söz konusu edenlere karşı Kânî'nin, meşhur ifadesini söylediğini nakletmektedir. Bununla birlikte adı geçen zât, Kânî'yi içkiye ve kadınlara düşkün bir mizaca sahip olmasıyla nitelendirmektedir.⁴¹

Bahsi geçen yorumlardan hareketle dindar bir Mevlevî dervişine yakışmayan vasıfların, Kânî'de bulunduğu iddia edilmesi, eserlerinde kendisini tanıtan düşüncelerine uygun düşmemektedir. Öte yandan araştırmacılar tarafından devrinin güçlü şâir, yazarları arasında

³⁶ İsmail Yakıt, *Türk İslâm Kültüründe Ebeced Hesabı ve Tarih Düşürme* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992), 347.

³⁷ Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 45.

³⁸ Vasfi Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Kültür Üniversitesi Yay., 2016), 751.

³⁹ Önder Göçgün, “18. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'nin Nüktedan Bir Mevlevî Şairi: Tokatlı Kânî”, *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986* (Ankara 1987), 569.

⁴⁰ Sırrı Akıncı, “Hekimoğlu Ali Paşa ve Kânî Efendi”, *Hayat-Tarih Mecmuası* 2 (Ekim 1971), 9/17.

⁴¹ Halis Turgut Asarkaya (Cinlioğlu), *Tokat Vilâyeti Meşhurları* (Samsun: Aksiseda Matbaası, 1949), 1/ 60-61.

gösterilen ve Hekimoğlu Ali Paşa, Yeğen Mustafa Paşa gibi dönemin sadrazamlarının takdirini kazanmış, gittiği Balkanlarda Ulah Beyleri tarafından sevilmiş, Osmanlı bürokrasisinde uzun yıllar kâtiplik görevinde bulunmuş, Mevlevî Dedesi Abdülehad Efendi'ye intisaplı bir derviş olarak şiir ve inşâ sahasında muhtelif eserler kaleme almış bir zâtın içkiye düşkünlüğünün vurgulanması, “tevbe kâr etmez” ifadesini söylediği iddiası, Kânî'nin ârif kişiliğiyle, hayat hikâyesiyle, eserlerinde zikrettiği düşüncelerle örtüşmemektedir. Nitekim Dîvân'ının muhtevası incelendiğinde böyle bir kanaate ulaşmak mümkündür.

Kânî hakkında değerlendirmede bulunan yazarların, ondan yaklaşık bir asır sonra benzer yorumları dile getirdikleri tespit edilmektedir. Nitekim bu konuda Muallim Nâci (1849-1893), herhangi bir kayıt altında bulunmak istememesi nedeniyle Kânî'nin, İstanbul'daki hayatını laubâli şekilde geçirdiğini söyler. Bununla birlikte Mevlevî yoluna girmesiyle mânen iyileşme yaşadığını, böylece uzleti tercih ettiğini belirtir. Muallim Nâci, onun bu durumunu şu ifadelerle belirtir: “Hiçbir kayd altında bulunmak istemeyen Kânî, kâh Dîvân Kalemi'ne mensûbiyet sûretiyle İstanbul'da, kâh dîvân kitâbeti hizmetiyle hâricde vakit geçirdi.”⁴² Benzer cümleleri Şemseddin Sâmî (1850-1904) de zikreder. O da Kânî'yi laubâli ve kalender meşreb kimse olarak tanımlar. Mevlevî tarikatına intisap ederek yaşadığı inzivâ hayatıyla onun köşesine çekildiğini anlatır.⁴³ Benzer değerlendirmeyi Mehmed Süreyyâ da (1845-1909) nakleder.⁴⁴ *Osmanlı Şuarâ Tezkiresi* müellifi Fatîn Efendi (1814-1866) ise bu konuda Kânî'nin, Sultan Abdülmecîd dönemi (1839-1861) şâirleri arasında yer aldığını, önceki hayatında ayyaş ve içkiye düşkün iken, Mevlevî tarikatına intisâbıyla inzivâ hâli yaşadığını ve bu olumsuz durumdan uzaklaştığını söyler.⁴⁵ Tanzimât Dönemi (1839-1876) müelliflerinden Yağlıkçızâde Ahmed Rifat Bey (öl. 1312/1895) de Kânî hakkındaki değerlendirmesinde “Rûm'un mehere-i şuarâsından idi.” ifadesiyle onu, Anadolu şâirlerinin hünerlilerinden biri olarak kabul eder. Bununla birlikte Kânî'nin evvelki hâlinde ayyâş iken Mevlevî müntesibi olmasıyla sâlih hâle dönüş yaptığını belirtir.⁴⁶ Öte yandan Kânî hakkında gündeme getirilen yorumlardan biri de onun Tokat'ta Mevlevî müntesibi olduğu, İstanbul'a geldikten sonra ise tamamen farklı bir hayatın içinde yer aldığı şeklindedir. Gelişen süreçte Kânî'nin, Limni'ye sürgün edilmesinin ardından affedilerek İstanbul'a dönmesi, tekrar Mevlevîliğe bağlılığını kuvvetlendirerek inzivâ hayatı yaşaması, bu esnada Nakşî, Bektâşî ve Kâdirî tarikatlarıyla ilgilenmesi, söz konusu tarikatların pîrlerini öven şiirler kaleme alması gibi muhtelif yorumlar ortaya konmuştur.⁴⁷ Bütün bu zikredilenlerden hareketle, Kânî'nin hayatına dair süreç ve ilgili yorumlar bütüncül bakış açısıyla incelendiğinde, yaşananların sıralaması açısından uyum problemi olduğu görülmektedir.

⁴² Muallim Nâci, *Esâmî*, 262.

⁴³ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, 5/3819.

⁴⁴ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/74.

⁴⁵ Fatîn, *Tezkire-i hâtimetü'l-eş'âr*, 352-353.

⁴⁶ Yağlıkçızâde Ahmed Rifat, *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrâfiyye* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1300), 6/70.

⁴⁷ Horata, “Son Klasik Dönem”, 2/476-477.

Kânî'nin biyografisini ele alan kaynaklarda, onun Mevlevî tarîkatına intisâbının doğup büyüdüğü Tokat'ta gerçekleştiği, Hekimoğlu Ali Paşa ile tanışmasının ardından şeyhinin izniyle İstanbul'a geldiği, burada bürokraside kâtiplik ile iştigâl ettiği, ardından Balkanlar'a gittiği şeklinde bir süreç nakledilir. Fakat söz konusu yorumlarda, onun İstanbul'da iken Mevlevî tarîkatına intisâbından bahsedilmesi, kaynaklarda yer alan bilgilerle çelişkili bir durum arz eder. Öte yandan Kânî'nin eserlerinin üslup ve muhtevâ bakımından takdirle karşılandığı bilinmektedir. Bununla birlikte pâyitahta Osmanlı'nın ileri gelen paşalarının himâyesinde uzun yıllar kâtiplik vazifesini yürüttüğü malumdur. Diğer taraftan onun, tasavvufun temel prensibi olan "kendini bilme" mevzusuna hayli önem verdiği görülmektedir. Dîvân'ında yer alan düşünceler, bu ilkeye olan hassasiyetine işaret eder ki, nitekim onun bu yönünü, Yeğen Mehmed Paşa'ya yazdığı mektuptaki "A Pâşâm! İnsan iptidâ kendisini bilmeli de sonra başkasına öğüt vermeli."⁴⁸ ifadelerinde görmek mümkündür. Aslında dile getirilen bu hususlar onun ayyâş değil, şuurlu ve müdrik bir şahsiyetinin kanıtı mahiyetindedir.

Kânî hakkındaki yorumlardan anlaşıldığı üzere onun nüktedân kişiliğinin, laubâlilik olarak algılandığı görülmektedir. Bu konuda Muallim Nâci: "Ömrünün kısm-ı küllisini son derecede bir lâubâlîlik âleminde ifnâ ettikten sonra bereket-i tarîkat ile samt-i salâh ric'at ü ihtiyâr-ı uzlet eylemiştir."⁴⁹ cümleleriyle bunu ifade etmiştir. Muallim Nâci, Kânî'nin ömrünün büyük kısmını laubâlî şekilde geçirdikten sonra, intisâb ettiği Mevlevî yolunun bereketiyle hâlinde düzelme olduğunu ve uzlete çekildiğini belirtmiştir. Bu çerçevede nakledilen bilgilerle Kânî'nin hayatına dâir malûmât arasında göze çarpan bir uyumsuzluk, muhtemelen onunla, müellifler arasındaki zaman farkından kaynaklanmaktadır. Nitekim Kânî 1712-1792 yılları arasında, Muallim Nâci ise 1849-1893 seneleri arasında yaşamıştır. Aralarındaki bir asrı aşkın zaman farkı nedeniyle sunulan bilginin sıralamasında bazı takdim ve tehirler söz konusu olabilir. Bu durum Şemseddin Sâmî ve Kânî'nin biyografisini kaleme alan diğer müellifler için de geçerlidir. Bir başka ifadeyle Kânî'den bahseden eserler, onun döneminde kaydedilmediği için bilgilerin tam ve doğru bir şekilde aktarılması konusunda bazı sorunlar yaşanmış olabilir. Öte yandan Kânî'nin bekrî olduğu da söylenebilir. Fakat bu durum onun hayatının bir kısmında gerçekleşmiş olmalıdır. Zîrâ eserlerinin muhtevâsına bakıldığında ömrünü ayyâş bir şekilde geçirmediği aksine, dinî ve tasavvufî kişiliği ile öne çıktığı görülmektedir.

1.3. Edebî ve Sûfî Kimliği

Osmanlı'da 18. yüzyılın önde gelen nazım ve nesir ustaları arasında yer alan Kânî, coşkun tabiata sahip kişiliğiyle, gönlünden taşanları şiir ve nesir türü yazılarında dile getirmiştir. Bununla birlikte o, meşrebine uyumlu bulduğu Mevlevî tarîkatına intisap etmiştir.⁵⁰ Üstelik Tokat Mevlevîhânesi'ne olan bağlılığını İstanbul'a gelinceye kadar sürdürmüştür.⁵¹ Nitekim Muallim

⁴⁸ Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 49; Sadettin Nüzhet, *Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Numuneleri* (İstanbul: Sühulet Kütüphanesi, 1931), 612.

⁴⁹ Muallim Nâci, *Esâmî*, 262.

⁵⁰ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/74. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/393.

⁵¹ Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 44.

Nâci, Kânî'nin başında sikkesi ile söz konusu Mevlevîhânenin hizmetinde bulunduğunu ve gelişen süreci şu ifadelerle dile getirmiştir:

Tarîkat-ı Mevleviyye'ye intisâbı olmak cihetiyle başında sikke Tokad Şeyhi hizmetinde bulunduğu hâlde, Hekimoğlu Ali Paşa tarafından üçüncü defa olarak sadârete med'uvven gelirken Tokat'a uğramakla Kânî, kasîde ve târîh takdîmine şitâb ederek nazar-ı takdîrlerini celb eylediğinden Paşa kendisini izn-i şeyh ile dairesine alıp birlikte İstanbul'a getirmiştir.⁵²

Bu çerçevede Kânî'nin terceme-i hâlî bağlamında laubâli, rindmeşreb karakteri vurgulanırken, dindâr-sûfî kişiliğinin yansıtılmadığı görülmektedir. Oysa Hz. Peygamber'i methettiği, ona şefaât talebini dile getirdiği şiirlerinde Kânî'nin Hz. Peygamber sevdalısı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şu şiiri bahse konu özelliğine örnek teşkil etmektedir:

Ümîd eyler cihân senden 'inâyet yâ Resûlallâh

*Unutma bende-i hâsın şefâ'at yâ Resûlallâh*⁵³

Kânî bu beytinde, Hz. Peygamber'in tüm cihân için inâyet kaynağı olduğunu, kendisinin de onun has bendesi arasında bulunduğunu belirterek şefaât talebini dile getirmiştir.

Güçlü mizâh ustası olan Kânî'nin, söylemlerinde bu yönünü oldukça fazla öne çıkardığı görülmektedir. Nitekim bu konuda "Benim Sultânım" ile başlayan bir mektûbunda, "Özr-i şerîsi yogısa zâde-i pîr-i mugânı terdîf-i matiyye-i teşrif buyurursanız (...) Câm-î-zâde Piyâle Beg dahî teşrîf ideceklerdür. (...) Kebâbî Efendi (...) Sürâhî Çelebi ser-i sufrada teşrîfinüze nigerândur ve's-selâm"⁵⁴ ifadesiyle Kânî, düzenlenen bir meclise davetlilerden "Câmîzâde Piyâle Beg", "Kebâbî Efendi" ve "Sürâhî Çelebi" gibi isimler etrafında bahsederek nüktelerini dile getirmektedir.

Şiir ve nesirde Kânî'nin nükteli söz söyleme kabiliyeti, biyografisini kaleme alanlar tarafından sitayişle bahsedilmiştir. İstanbul'a gelmeden önce memleketi Tokat'ta iken, söz ustalığındaki istidadının farklılığıyla tanınmıştır.⁵⁵ Bu konuda Ebüzziyâ Tevfik, Kânî'yi, döneminde benzerlerinin beşi ya da altıyı geçmediği edîb ve fazilet ehli kişiler arasında zikretmiştir. Ayrıca o, Kânî'nin ciddi eserler yazabilecek kabiliyette olmasına rağmen, mizâhi tabiatının, edebî üslubuna tesir ettiğini belirtmiştir. Diğer taraftan mektuplarında ve şiirlerinde mizah unsuru ifadelerin yanı sıra, fikir ve mânâ bakımından insanı hayran bırakan âhenkli, akıcı ve muntazam ibârelerinin olduğunu dile getirirerek, bu hususta şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

Kânî, ekser akvâm-ı fâzılada emsâli nihâyet beşi, altıyı geçmeyen ve nevi'leri şahıslarına münhasır olan üdebâdan ma'dûddur. Ya'nî ciddiyâta hasr-ı ifâde etmek iktidârını hâiz olduğu hâlde tabîatındaki hâssa-i meâka mağlûbiyetle takrîrinde, tahrîrinde hezl ü mizâhı i'tiyâd etmiş

⁵² Mualim Nâcî, *Esâmî*, 261-262.

⁵³ Kânî, *Dîvân* (Mehmed Âsım Bey, 475/1), 4b.

⁵⁴ Kânî, *Dîvân* (Mehmed Âsım Bey, 475/1), 172 b.

⁵⁵ Önder Göçgün, "Kânî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2004), 5/323.

bir edîb-i bî-müdânîdir. Bu mağlûbiyet ilcâsıyladır ki, yazdığı mektûblar, söylediği gazeller hep hezl-âmîzdir. (...) tarafdârlarını hayrân edecek kadar (...) fikr ü ma'nâca muntazam ve ibâre ve ifâdece selîs (düzgün açık ifadeleli) muharrerâtı da vardır.⁵⁶

Dönemin dinî, siyâsî, ictimâî, iktisâdî, kültürel hayatını yansıtması bakımından Kânî'nin Dîvân'ı ve mektupları büyük önem arz eder. Övgü ve yergilerini mizâh ustalıkla aktaran Kânî'nin şiirleri, araştırmacılar tarafından nesirdeki becerisiyle kıyaslanarak incelenmiştir. Bir başka ifadeyle Kânî'nin biyografisini kaleme alan kişiler, ifade mükemmelliği açısından nesirlerinin, şiirlerinden daha üstün olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda Bursalı Mehmed Tâhir Efendi (1861-1925), üslûptaki latifesi, hazır-cevap kâbiliyeti, müstesnâ kişiliğiyle Kânî'yi Araplar'ın Ebû Nüvâs'ına,⁵⁷ Acemler'in Ubeyd-i Zâkânî'sine⁵⁸ benzetmiştir. Ayrıca Bursalı, Kânî'ye dâir şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: Ona göre Kânî mizaha meyletmeyip ciddî fikrî eserlere ağırlık verseydi, edebiyat tarihimizde tek adam olma mertebesine ulaşır.⁵⁹

Kânî hakkındaki benzer düşüncelerini Ebüzziyâ Tevfik şu cümlelerle beyan etmiştir: “Kânî'nin tabîatı mâil-i hezl olmayıp da mizâh olan inhimâki kadar ciddiyâta sarf-ı efkâr etmekteği lâzım gelse idi, târîh-i edebiyâtımızda mertebe-i infirâdı kendisi ihrâz eylerdi.”⁶⁰ Görüldüğü üzere Ebüzziyâ, yazılarını mizahtan ziyâde ciddî üslup tarzında söylemiş olsaydı, Kânî'nin edebiyat tarihinde önemli bir yer edineceğini dile getirmiştir. Buradan hareketle Kânî'den bahseden müellifler, onun kendine özgü istidadını takdir etmişlerdir. Nitekim Osmanlı şiirine dair değerlendirmeleriyle tanınan İskoçyalı şarkiyatçı Elias John Wilkinson Gibb (1857-1901) de Kânî'yi Türk Edebiyatı'nın eşsiz şahsiyetlerinden, devrinin başarılı şâirlerinden ve iyi derecede mektup yazarlarından biri olarak tanımlamıştır. Ona göre Nâbî, Nefî, Nedim gibi büyük şâir sayılmasa da Kânî, sanatlı nesir sahasında öne çıkan bir kişiliktir.⁶¹

1.4. Eserleri

Türkçe, Arapça ve Farsçaya vâkıf olan, her üç dilde şiir ve nesirleri bulunan Kânî'nin eserleri, özellikle Dîvân'ı ve Mektûbât'ı çerçevesinde ele alınabilir. Diğer taraftan teliflerinin bir kısmının kaybolduğundan bahsedilmektedir.⁶²

⁵⁶ Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 43.

⁵⁷ Ebû Nüvâs (ö. 198/813), Abbâsiler'in ilk döneminde Arap şiirine yeni üslup getiren kişi olarak bilinir. Bk. Nasuhi Ünal Karaaslan, “Ebû Nüvâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/205-207.

⁵⁸ Ubeyd-i Zâkânî hicivleriyle tanınan İranlı şâirdir. Bk. Hasan Çiftçi, “Ubeyd-i Zâkânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/16-17.

⁵⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/ 392.

⁶⁰ Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 44.

⁶¹ Feyziye Abdullah Tansel, “Kânî Ebû Bekir”, *Türk Ansiklopedisi* (Ankara Millî Eğitim Basımevi, 1974), 21/204.

⁶² Muallim Nâcî, *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemâl Kurnaz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986), 255.

a) Dîvân: Meşrebi yönüyle yazdıklarına iltifat etmeyen Kânî'nin, kaleme aldığı şiirleri dağınık bir hâlde iken, Osmanlı vak'anüvisi Halîl Nûrî Efendi (öl. 1213/1799) tarafından tertiplenerek basılmıştır.⁶³

b) Mektupları: Muhtelif kişi ve devlet adamlarına yönelik olarak kaleme aldığı manzum ve mensur nitelikteki mektupları "Münşeât",⁶⁴ "Letâifnâme",⁶⁵ "Hezliyyât",⁶⁶ "Hirrenâme"⁶⁷ gibi isimlerinden müteşekkil olup, çok sayıda yazısını ihtivâ etmektedir. Bu bağlamda Kânî'nin "Dîvân", "Münşeât", "Na't-ı Şerîf", "Letâifnâme", "Gazeliyyât" gibi isimlerle Anadolu ve İstanbul'un muhtelif kütüphanelerinde eserlerinin nüshaları kayıtlı bulunmaktadır.⁶⁸ Hem mürettep "Dîvân"ın hem de "Münşeât"ın kütüphanelerde yer bulması, Kânî'ye verilen değerin göstergesi olması bakımından önemlidir.

Kânî'nin mektuplarının muhtevasına bakıldığında, dönemin sosyo-kültürel hayatını yansıtan kendine has dil ve üslup özelliği dikkat çeker. Konularını âyet ve hadîslerden referansla anlattığı mektuplarında secî', atasözü, Türkçe, Arapça, Farsça olmak üzere üç dilde beyitlerle nükte, yergi, taşlama gibi unsurları kullanarak zengin bir ifade tarzı sunar.⁶⁹ Bu bağlamda atasözleri, deyimler, halk söyleyişleri ile farklı işlerlik kazandırdığı mektuplarında onun ustalığı rahatlıkla görülür. Kedinin ağzından sahibine yazdığı "Hirre-nâme" adlı mektubu⁷⁰ onun bu yönüne örnek verilebilir.

Kânî'nin zikredilen eserlerinin dışında "Be-nâm-ı Havâriyyûn-i Bürûc-ı Fünûn"⁷¹ adlı eseri, Eflak Voyvodası'nın isteği üzerine, onun yeğenine Türkçe öğretmek amacıyla bir konuşma kılavuzu şeklinde hazırlanmıştır.⁷²

Kânî'nin eserleri konusunda muhtelif yorumlar ileri sürülmüş, şiir ve nesirdeki kabiliyeti takdirle karşılanmıştır. Bu doğrultuda görüş beyan edenlerden biri de Fatîn Efendi olmuştur. Adı geçen zât, Kânî'nin şiir ve inşâda döneminin önde gelen şahsiyetlerinden olduğunu, işin erbâbı tarafından bu yönünün bilindiğini şu ifadelerle belirtir: "Şiir ve inşâda yegâne bir şâir-i bî-bahâne olup, nazm ve nesri, şâirâne ve münşiyâne olduğu erbâb-ı maârif indinde ma'lûmu

⁶³ Kânî, *Dîvân*, (Mehmed Âsım Bey, 475/1), 475/1.

⁶⁴ Münşeât, mektup başta olmak üzere her türlü resmî ve husûsî yazıyı toplayan eserlerin genel adıdır.

⁶⁵ Divân Edebiyatı'nda içerisinde latife türü güldürücü öğelerin bulunduğu metinlere letâifnâme denir.

⁶⁶ Hezl, ciddi fikirlerin mizâhî anlatımla ifade edildiği edebî türdür. Çoğulu "hezliyyât" veya "hezeliyyât"tır.

⁶⁷ Hirre-nâme, kedinin ağzından yazılan metinlerdir. Bu alanda ilk akla gelen Kânî olduğu gibi Nâmık Kemal, Samipaşazade Sezai, Tevfik Fikret gibi edebiyatçılar da bu türde yazılar kaleme almıştır.

⁶⁸ Kânî'nin eserlerinin yer aldığı bazı kütüphaneler şöyledir: *Letâifnâme* (İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Âsım Bey, 534506); *Dîvân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey, 358881); *Dîvân* (Kütahya: Vahid Paşa Kütüphanesi, 520228); *Dîvân* (Bursa: İnebey Kütüphanesi, 40343); Münşeât (Çorum: Hasan Paşa Kütüphanesi, 127454).

⁶⁹ Dilek Batıslam, "Tokatlı Ebû Bekir Kânî'nin Mektuplarında Görülen Bazı Üslup Özellikleri", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK 2007*, 27-28 Ağustos 2007, (İstanbul 2009), 80.

⁷⁰ Heyet, "Kânî", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1997), 6/158.

⁷¹ İlgili eser, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Emanet Hazînesi Kitaplığı, 001158 numara da kayıtlıdır.

⁷² H. Dilek Batıslam, "Tokatlı Ebu Bekir Kânî'nin Bir Mektûbu", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/1 (2006), 70.

müşellemdir.”⁷³ Benzer değerlendirmeyi Muallim Nâcî de şöyle yapar: “Henüz pek genç iken vatanında şiir ve inşâ ile müşârûn bi’l-benân olmuş idi.”⁷⁴ Bu ifadelerle Kânî’nin, şiir ve inşâda memleketinde genç yaşta parmakla gösterilen kişi olduğuna dikkat çeker. Diğer taraftan “Münşeât”ının, şiirlerine galip geldiğini de vurgular.⁷⁵ Nitekim Muallim Nâcî, ilgili mevzudaki kanaatini şu cümlelerle zikreder:

Elsine-i selâse üzere bir hayli nuût, kasâid, tevârih ve sâire ile birkaç yüz gazelden müteşekkil Dîvânı, yüz yirmiye garîb parça-yı hâvî “Münşeât”ı görülmüşdür. Kânî’nin şiirce o kadar ehemmiyeti olmaz. Fakat mizâh âmîz olarak yazdığı Mektûbât’a atf-ı nazar olunursa inşâca bir sâhib-i vâdî olduğu teslim edilir. Merhûma birçok letâif isnâd olunur.⁷⁶

Muallim Nâcî, bu ifadelerle Kânî’nin na’t, kasîde, gazelden müteşekkil Dîvân’ı ve çok sayıda mektubu bulunduğunu, ayrıca şiirlerinden ziyade mektuplarının daha kıymete değer olduğunu dile getirir. Bursalı da Kânî’nin nazımının, nesir kadar üstün olmadığını belirtir.⁷⁷ Hülâsa, Kânî’nin nazımdan daha çok nesirdeki başarısı öne çıkarılır ki, bu bağlamda Ebüzziyâ Tevfik, nazımının nesir kadar etkili olmamasının nedenini şu ifadelerle açıklar: “Müşârûn ileyh el-sine-i selâsede inşâd-ı nazım iktidârını hâiz idi. Fakat tab’an şâir olmadığı ve eş’ârını ise kudret-i ilmiyyesi ile inşâd eylediği cihetle nazmı, nesri kadar sevimli değildi.”⁷⁸ Ebüzziyâ bu cümlelerinde üç dilde şiir yazabilen Kânî’nin, yaratılışı itibarıyla şâir ruhlu doğmaması, şiirlerini kendi ilmî birikimiyle dile getirmesi hasebiyle nazımının nesir kadar etkili olmadığını söyler.

Buradan hareketle Kânî, şiirlerinden ziyade mektuplarıyla nesirde usta bir şahsiyet olarak kabul görür. Diğer taraftan mektuplarında ciddiyet ve mizah bir bütünlük arz eder.⁷⁹ Bu çerçevede bazen ciddiyetle başladığı mektubunu mizahla, bazen de tersi olacak şekilde tamamlar.⁸⁰ Hz. Peygamber’e özel yazdığı na’tlar hâricinde genelde şiirlerinde nükteli söyleyişlere yer verir. Anlaşıldığı üzere zengin ifade üslûbuyla Kânî, devrinin önde gelen hiciv üstadı olarak kabul edilir.⁸¹

Hülâsa, Kânî’nin şiir ve nesirleri üzerinde görüşlerini dile getirenler, onun edebî kabiliyetine ve mizahî kişiliğine özellikle dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte şiir ve nesir türü yazılarını kıyaslayarak bir değerlendirme yapmışlardır.

⁷³ Fatîn, *Tezkire-i hâtimetü’l-eş’âr*, 353.

⁷⁴ Muallim Nâcî, *Esâmî*, 261.

⁷⁵ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/74.

⁷⁶ Muallim Nâcî, *Esâmî*, 262-263.

⁷⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/393.

⁷⁸ Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 47.

⁷⁹ Atilla Özkırımlı, “Kânî”, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Cem yayınevi, 1984), 3/715.

⁸⁰ Ebüzziyâ, *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*, 43.

⁸¹ Heyet, “Kânî Ebû Bekir Efendi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 5/146.

2. Kânî'nin Dîvân'ı Ekseninde Tasavvufî Düşünceleri

Kânî'nin hacimli Dîvân'ında⁸² terkîb-i bend, gazel, kasîde, mersiye, tahmîs, tesdîs gibi farklı türler etrafında muhtelif dinî ve tasavvufî mevzular yer almaktadır. Bununla birlikte söz konusu eserin muhtevasına bakıldığında bazı devlet adamlarına, sultanlara, karşılaştığı olaylara, seyahatlerine, irtibat kurduğu kişilere ve toplumda şahit olduğu mes'elelere kendine has üslubu, mizahî yeteneğiyle deyim ve atasözleri gibi geleneksel-kültürel dinamikleri de kullanarak zikrettiği şiirlerden müteşekkil olduğu görülmektedir.

Kânî'nin Dîvân'ında besmelenin önemine dair beyitlerin hemen ardından Hz. Peygamber'e itaâte, ona olan muhabbete, onun şefaatine ve faziletine dâir na't-ı şerîfler yer almaktadır. Bu bağlamda onun ifadelerinde dindar-sûfî kişiliğinin iz düşümünü görmek mümkündür.

Kânî, “Der vasf-ı Besmele-i şerîfe” başlığı ile diğer tasavvufî klasik eserlerde olduğu gibi, Dîvân'ına besmele ile başlar. Özellikle besmelenin önemi üzerinde durur.

Cihânı kaplamışdır pertev-i envâr-ı bismillâh

*Kamaştırmış dü kevnün dîdesin dîdâr-ı bismillâh*⁸³

Besmelenin faziletini zikrettiği bu beytinde, “Bismillâh”ın nûrunun kâinatı kapladığını, onun harikulâdeliğinin iki cihanın gözlerini kamaştırdığını söyler.

2.1. Hz. Peygamber Sevgisi Temelinde Kulluk Bilinci

Allah'a ve Resûlü'ne sevgiyi her şeyin üzerinde tutan sûfîler, tasavvufun temel prensiplerinden olan “muhabbet” konusuna ayrı bir önem vermiştir. Nitekim muhabbeti, Muhammed b. Fazl “Sevgilinin muhabbeti hâriç gönülden her sevginin zâil olmasıdır.” diye tanımlarken Kettânî, “Bütün tercihlerin Sevgili lehinde yapılmasıdır.” derken, benzer şekilde Cüneyd-i Bağdâdî ise “kalbin aşırı meyli” olarak tarif etmiştir.⁸⁴ Diğer taraftan imân ve amelin derin muhabbeti içinde barındırdığı bilinmektedir. Malum olduğu üzere muhabbetin olmadığı yerde hakıyla itaât ve teslimiyetten bahsedilememektedir. Bu bağlamda sûfîlere göre teslimiyetle şekillenen ubûdiyyet, rubûbiyyeti müşâhade etme anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle ubûdiyyet, ibadetleri hakıyla edâ eden kişinin, Allah'ın ganî, kendisinin fakîr olduğunu hissetmesidir.⁸⁵

Hak Te'âlâ cûn 'edî'ûnî' dedi Kur'ân'da

*Enbiyâya hem ulü'l-emre itâ'atdür becây*⁸⁶

⁸² Dîvân üzerinde akademik çalışma yapılmıştır. Bk. Ebu Bekir Kânî, *Kânî Dîvânı/Tenkidli Metin ve Tahlil*, haz. İlyas Yazar (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012),

⁸³ Kânî, *Dîvân*, 3a.

⁸⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâle*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 409.

⁸⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 281.

⁸⁶ Kânî, *Dîvân*, 43b.

Kânî, muhabbet konusunu “*Ey iman edenler! Allah’a, Peygamber’e, sizden olan emir sahiplerine itaât edin.*”⁸⁷ âyetinden referansla ele alır. Allah’a, Hz. Peygamber’e ve ulü’l-emre itaâtı, benzetme yoluyla el ve ayak gibi vücudun birbirini tamamlayan unsurlarıyla ilişkilendirir. Bu çerçevede insanın sıhhati anlamında söz konusu organlar nasıl önemli ise bireyin, toplumun selâmeti bakımından Allah’a, Elçisi’ne ve hakikat ehli yöneticilere itaâtin aynı ölçüde gerekli olduğunu söyler.

Ya’ni itdi tâ’atıyla tâ’at-ı peygamberî

Hem ulü’l-emrin itâ’atin çü ser-pâ dest-i pâ’⁸⁸

Tasavvufî telakkiye göre Hz. Muhammed bütün âlemlerin varlık sebebi ve mevcûdâtı aydınlatan bir nûrdur. Bununla birlikte Allah’a muhabbet, Resûlüne muhabbetle doğrudan irtibatlı olması hasebiyle Kânî, Dîvân’ında besmele ile ilgili beyitlerin ardından, Hz. Peygamber sevgisine dâir na’tlara yer verir. Kânî’nin, Hz. Muhammed sevgisi temelinde dile getirdiği beyitleri, onun peygamber âşığı bir şahsiyet olduğunun açık göstergesidir.

Şeb-i mi’râcda na’l-i şerîfin nakşın almış çarh

Biri meh birisi mihr-i semâdır yâ Resûlallâh⁸⁹

Hz. Peygamber’in mühim mucizelerinden “Mirâc” hâdisesi, tasavvufî anlatımda zikredilen mevzular arasında yer alır. Kânî, Resûlüllah’a yönelik muhabbet bağlamında “Mirâc” mucizesini ele alır. Ona göre muhabbetin en ulvî derecesi olan Mirâc ile semânın, onun na’l-i şerîfi’nin yani ayağının izini aldığını, bunlardan birinin ay, diğerinin güneş olduğunu belirtir. Bir başka ifadeyle ay ve güneşi, muhabbetin zirve noktası olan Mirâcın iz düşümü olarak kabul eder.

Eğer rûz-i cezâda sâhib olmazsan değil cennet

Cehennem de bana nefret-nümâdur yâ Resûlallâh⁹⁰

Hakk’a muhabbete vesile olması hasebiyle peygamber sevgisi, muhabbetin zirve noktasını teşkil eder. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de “*Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.*” buyurulmaktadır.⁹¹ Bu bağlamda Peygamberî muhabbetten nasiplenmeyen, Hakk’ın muhabbetinden nasiplenemeyeceği anlayışını benimseyen Kânî, şiirinde Hz. Peygamber’e olan sevgisini ve Kıyamet günü kendisine sahip çıkma beklentisini dile getirir. Bu talebinin gerçekleşmemesi hâlinde cennet ve cehennemin kendisi için bir anlam ifade etmeyeceğini belirtir.

Hakk’ın bir dânesiydi çün o dürr-i bahr yektâ

⁸⁷ en-Nisâ 4/59.

⁸⁸ Kânî, Dîvân, 43b.

⁸⁹ Kânî, Dîvân, 3a.

⁹⁰ Kânî, Dîvân, 3a.

⁹¹ Âl-i İmrân 3/31.

Ne kim var ise bildürdi anâ pinhân eger peydâ⁹²

Kânî bu şiirinde Hz. Peygamber'e özel değer atfederek onun hakikat deryâsının eşsiz tek incisi olduğunu, ulvî mertebesinden dolayı Allah Teâlâ'nın gizli-açık her şeyi ona bildirdiğini söyler. Sonraki beyitlerde, *Kânî gönülle gel bu gönülsüz yeri değil⁹³* ifadeleriyle Hz. Peygamber'in çağrısına gönüllü tâbi olmanın önemine dikkat çekerek, bu yolda gönülsüz mesâfe kat edilemeyeceğini vurgular. Zîrâ gönüllere hitâb eden Nebî'nin, hakkıyla anlaşılması, ancak ona gönüllü olarak tabi olmakla mümkün olur.

Garîb-i bî-kesem dergâha geldim yâ Resûlallâh

Gedâyam bî-nevâyam şâha geldim yâ Resûlallâh⁹⁴

Hiz. Peygamber'in huzûruna garib ve kimsesiz olarak geldiğini belirttiği bu ifadelerinde Kânî, muhabbet vasıtasıyla ulaştığı "fenâ" hâlini anlatır. Buradan hareketle onun tasavvuftaki fenâ mertebelerinden "fenâ-fi'r-rasûl" makâmını tecrübe ettiğini söylenebilir.

2.2. Tasavvufî Terbiyede Nefs, Kalp, Rûh

Rûh ve bedenden müteşekkil bir varlık olan insanın, mânevî cihetinin tekâmülü açısından tasavvufî terbiye usûlleri büyük önem arz eder. Bu çerçevede insanın mânâ cihetinin sâfiyeti; inkâr, isyan, gaflet, zulmet, günâh gibi birtakım mâsivâ kirlerinden arınmasıyla mümkündür. Bu süreçte nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi gibi tasavvufî eğitim metodları, insanın arınmasına önemli katkılar sunar. Bu bağlamda nefis terbiyesi, tasavvufî eğitimin en çok üzerinde durduğu meselelerden biridir. Bu konuda sûfler tarafından müstakil eserler kaleme alınmıştır. Nefs kelimesinin mânâları üzerinde duran son devir mütefekkir yazarlarından Mehmed Ali Aynî (öl. 1869/1945), rûhu, insânî ve hayvânî olarak iki kısımda ele alarak insânî rûhun insanda bilen, idrak eden, emir âleminden inmiş ve hayvânî rûha binmiş bir latife olarak tanımlar. Bununla birlikte insânî rûhun mâhiyetinin bilinemeyeceğine vurgu yapar. O, bu çerçevede nefsi de tabîî, nebâtî, hayvânî ve insânî olmak üzere kısımlara ayırır.⁹⁵ Öte yandan nefis, Kur'ân-ı Kerîm'de emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, raziyye, marziyye ve kâmile olmak üzere yedi mertebeye tavsif edilmiştir. Bu konuda müstakil eser yazanlardan biri de Nakşî Müceddd-i şeyhi Mehmed Sâdık Efendi (öl. 1209/1794)'dir. O *Risâle-i ma'rifetü'n-nefs* adlı eserinde nefsin zikredilen makamlarını detaylı olarak açıklamıştır.⁹⁶ Gazzâlî de (öl 505/1111) bu konuya oldukça önem vermiş *Kimyâ-yı saâdet* adlı eserine "nefsini bilmek" konusuyla başlamıştır. Gazzâlî Allah'ı tanımanın yegâne anahtarının kişinin kendisini ve nefsin tanıma olduğunu belirtmiştir.⁹⁷ Zorluğundan dolayı

⁹² Kânî, *Dîvân*, 6b.

⁹³ Kânî, *Dîvân*, 6b.

⁹⁴ Kânî, *Dîvân*, 5a.

⁹⁵ Mehmed Ali Aynî, *Nefsin Mânâları ve Terbiyesi*, haz. Mustafa Kirenci (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2024), 76-79.

⁹⁶ Muhammed Sâdık, *Risâle-i ma'rifetü'n-nefs*, haz. Aytekin Yıldız (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2024), 131-194.

⁹⁷ İmâm-ı Gazzâlî, *Kimyâ-yı saâdet* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1990), 17.

“cihâd-ı ekber”⁹⁸ olarak nitelendirilen nefsin kontrol altına alınması ancak sabır, irâde ve üstün bir gayretle gerçekleşir. Öte yandan nefis terbiyesinin hakîkî icrâsı, kişiyi dünya ve âhirette selâmete ulaştırır. Nefsle mücâdele konusunu, Kânî şiirlerinde şöyle zikreder:

Cihâd-ı ekber-i nefse azîmet eyle merdâne

İki yerden kuşan gayret kuşağın çık bu meydâne

Zen-i mekkâre-i dünyâyı tatlik eyle rindâne

Cihâna gönlünî virme uyub bu mekr-i şeytâne

*Emânet eyle gel Hakk’a ki Settârun nighbândır*⁹⁹

Bu ifadelerinde Kânî, nefse karşı verilecek zorlu mücâdele öncesinde, başarılı olabilmek için hem bedenî hem de rûhî açıdan donanımlı olmayı tavsiye eder. Üçüncü mısra da dünyanın cezbeden çekici hâlini, aldatan bir kadın gibi tasvir ederek onu boşamayı ve şeytanın onu güzel gösterme yönündeki tuzağına düşmemeyi öğütler. Son mısra da ise nefse karşı verilen mücadelede kulun, kendisini koruyup gözetten Rabbine teslim olmasının önemini vurgular.

Beş on günlük misâfirdir teninde cânını hoş tut

*Kafesde çarpınan murg-ı dil-i nâlânını hoş tut*¹⁰⁰

Malûm olduğu üzere insan, madde ve mânâsıyla bütünlük arz eden müstesna bir varlıktır. Ne var ki insan, maddî yönüne gösterdiği itinâyı mânevî cihetine göstermemektedir. İnsanoğlunun böyle önemli bir konuda ihmalkârlık yaptığı bilinmektedir. Bu bağlamda Kânî, şiirlerinde bu ihmalkârlığa dikkat çekerek, okuyucusunu bu konuda uyarır. Diğer taraftan ten evinde çok kısa kalan rûhu, beden kafesinde inleyen gönül kuşuna benzeterek, ona sahip çıkmayı tavsiye eder. Bir başka ifadeyle Kani, kafeste çarpınan kuş misâli olan rûha gereken ihtimâmın gösterilmesi gerektiğini belirtir.

Ne yâr ne ser ne elemdâr ne gurbet

*Dâr u der-i diyârı yitirdim bulamam hiç.*¹⁰¹

Kânî, bu beytinde sahip olduğu dünyevî imkânlarla gönül âleminde yer vermediğini belirterek “hiçlik” mertebesine ulaştığına işaret eder. Bilindiği üzere “hiçlik makâmı”, Cenâb-ı Hakk’ın kudreti ve kuvveti karşısında acziyetin idrâk edilmesi ve kalbin mâsivâdan tamamen arındırılması

⁹⁸ Hz. Peygamber “En küçük cihâddan en büyük cihada döndük” dediğinde sahâbe: “Büyük cihâd nedir?” diye sordu. “Kalp ile cihâddır.” buyurdu. Bk. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l- ‘Arabî, 1351), 1/424. (No. 1362).

⁹⁹ Kânî, *Dîvân*, 46a.

¹⁰⁰ Kânî, *Dîvân*, 52a.

¹⁰¹ Kânî, *Dîvân*, 53a.

demektir. Nitekim bu konuda Ahmed b. Süleyman el- Ervâdî et-Trablusî (öl. 1275/1858) nefsin zelillliğini ve acizliğini bilen kişinin, Hakk'ın bütün kemâl sıfatlarıyla muttasıf olacağını zikreder.¹⁰²

Mürşidin hemrehin olmak gerek ey rûh-ı revân

*Kendüni bedraka-i şâh-reh-i yâr iderek*¹⁰³

Kânî bu mısralarda insanın gönül dünyasındaki ulvî yolculuğuna işaret eder. Ayrıca böyle bir yolda mesâfe kat etmenin ancak mürşidin kılavuzluğunda gerçekleşeceğini belirterek, onu takip etmenin önemini vurgular.

Derûn u sînede çün dâğ u şerha yok sûfî

*O halkasız rezesiz köhne bâbı neylersin*¹⁰⁴

Kânî bu beytinde insanın gönül dünyasında gerçekleştireceği ulvî yolculuğun zorluklarından bahseder. Gönülün olgunlaşması için, acılara tahammülün önemini zikrederek, zorluklar içinde yarananmamış kalbi, sağlamlıktan uzak köhne bir kapiya benzetir.

Gönül gönül niçe bir sen yapılmadın gitti

*Yıklmak ister o cây-ı harâbı neylersin*¹⁰⁵

Kânî, bu şirinde mânâ âleminde hissettiği eksiklikleri dile getirerek bunları telafi etmenin lüzumuna dikkat çeker. O, gönlüne hitâben mânevî yönden neden iyileşmediğini sorgular ve akabinde mânen onarılmayan gönlün, yıkılmak üzere olan harabeye dönüştüğünü söyler. “Böylesi bir harabeyi ne yapacaksın ki?” diyerek gönlü, asıl sahibi olan Allah’a lâıyk hâle getirmenin önemini zikreder.

2.3. Sûrette ve Sîrette Seyahat

Tasavvufî düşüncede sefer ya da seyahat kavramları, fizikî anlamda olabileceği gibi insanın varlık âleminde gelişinden başlayarak vuslat-ı ilâhî'ye doğru uzanan mânevî seyahati bağlamında da ele alınabilir. Bu çerçevede sûfî irşâd metodları arasında yer alan seyahate tasavvufî eğitimde büyük önem verilmektedir. Sûfîlerin hayat hikâyelerine bakıldığında, sürekli hareket hâlinde oldukları hem fizikî boyutta hem de metafizik anlamda seyahat ettikleri görülmektedir. Bu çerçevede Kânî de hem bedenlen hem de rûhen seyahat edenler arasında yer almaktadır. Nitekim o, Dîvân'ında seyahat ettiği yerleri nakletmesinin yanı sıra rûhî yolculuğundaki tecrübelerini de şiir diliyle ifade etmektedir.

Bir zamânda gezelim dünyâyı

Alalım ibret-i mâ-fihâyı

¹⁰² Nazım Çınar, Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2024), 130.

¹⁰³ Kânî, Dîvân, 71a.

¹⁰⁴ Kânî, Dîvân, 77a.

¹⁰⁵ Kânî, Dîvân, 77a.

Görelim Hazret-i Mevlâ neyler

*Umarım âkıbetin hayr eyler*¹⁰⁶

Kânî, bu şiirinde yaşananlardan ibret almanın önemine değinerek, “gezelim” ifadesiyle bunları yerinde görmenin lüzumuna işaret eder. Devamındaki mısralarda İbrahim Hakkı’nın “Mevlâ görelim n’eyler”¹⁰⁷ dizelerine atıfla, âkıbetin hayır üzere neticelenmesi için Allah’a niyâzda bulunur.

Handân gelen âleme giryân gidecekdir

*Giryân gelen ‘âleme handân gidecektir*¹⁰⁸

Kânî, bu beytinde insanın dünyadan ukbâya olan asıl seyahatinden bahseder. Bu ifadeleriyle o, dünya âleminde gülerek hayat süren kişinin, âhirete ağlayarak; ağlayarak hayatına devam edenin ise gülerek gideceğini belirterek, dünyanın bir imtihan yeri olduğunu vurgular.

Bana keşf etdi Cenâb-ı Allah

*Oldum esrârına bir de âgâh*¹⁰⁹

Bu dizelerde Kânî, mânâ âlemindeki yolculuğunda Allah’ın, gönlüne bahşettiği keşf vasıtasıyla vâkıf olduğu hakikatin, esrârına dikkat çeker. Bu yolda edindiği tecrübeyi şiir diliyle nakleder.

2.4. Tarîkata Dâir Düşüncelerine Örnek: Nakşibendîlik

Kânî, Mevlevî dervişi olmasına rağmen ayrı bir başlık altında Dîvân’ında Nakşibendiyye tarîkatına yer verir. Mevlevîlik dışındaki tarîkatlarla olan irtibatı kaynaklarda konu edinilmese de Dîvân’ında ele aldığı konular çerçevesinde onun Nakşî, Kadirî, Halvetî ve Bektâşî tarîkatlarıyla ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Nakş vüsûldür heme unvân-ı Nakşbend

*Bes âşıkân-ı hazrete sülân-ı Nakşbend*¹¹⁰

Kânî, bu ifadelerinde Nakşîliğin, bütün gayretinin Hakk’a vuslat olduğunu vurgular. İkinci mısradaki ise Nakşî mensuplarının tek teselli kaynağının Allah’a kavuşma olduğunu dile getirir.

Tarz-ı nev ü kühen ona yeksân sülûkde

*Zikr-i celî hafî dem-i yeksân Nakşbend*¹¹¹

¹⁰⁶ Kânî, *Dîvân*, 24b.

¹⁰⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, “Tevfiz-nâme”, *Dîvân-ı İlâhiyât*, haz. M. Kayahan Özgül (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 375.

¹⁰⁸ Kânî, *Dîvân*, 61a.

¹⁰⁹ Kânî, *Dîvân*, 25b.

¹¹⁰ Kânî, *Dîvân*, 8b.

¹¹¹ Kânî, *Dîvân*, 8b.

Kânî, bu mısırada eski-yeni usûlün, bir başka ifadeyle cehrî-hafî zikrin söz konusu tarîkatta aynı kabul edildiğini belirterek, aslında Yesevîlik, Hâcegân ve Nakşîliğin birleştiren yönüne işâret eder. Ona göre her iki yöntem de mânâ mertebelerinde ilerlemede aynı gayeye hizmet eder. Dolayısıyla Kânî, cehrî-hafî her iki tür zikrin mânevî ilerlemede önemli rol oynadığını belirtir.

Pâyân kâr-ı vuslat-ı dîdâr-ı yârdır

*Pek zûd-res olur sere pâ-yân-ı Nakşbend*¹¹²

Kânî, bu ifadelerinde tarîkat müntesiplerinin, seyr u sülûk sürecindeki nihâî gayelerinin Hakk'ın cemâlini temaşa olduğunu vurgular. Bununla birlikte, bu ulvî gayeye ulaşmada Nakşibendilik'in daha etkili bir yol olduğuna dikkat çeker.

2.5. Mutasavvıflar

2.5.1. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (öl. 672/1273)

Kânî, Dîvân'ında tasavvufî düşüncelerinin yanı sıra bazı tarîkatların pîrlerinden bahseder. Bu bağlamda Dîvân'ında na'atların ardından, muhtemelen Mevlevî tarîkatına mensubiyeti dolayısıyla, 'Der-niyâz u istimdâd ez-Cenâb-ı Mevlânâ kuddise sirruh' başlığı altında ilk olarak Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye yer verir.

Dervîşine sâhib çık yâ Hazret-i Mevlânâ

*İsterse yap ister yık yâ Hazret-i Mevlânâ*¹¹³

Kânî, bu mısralarda Mevlânâ'ya hitâben, kendisine sahip çıkma beklentisini belirtir. Öte yandan "ister yap ister yık" diyerek mürşidine olan gönül teslimiyetini ortaya koyar. Kânî'nin bu konudaki ifadelerinden hareketle, mürîd-mürşid ilişkileri çerçevesinde pîre olan bağlılığı vurgulanabilir.

Gurbet-zedeğânın gör dâğ-ı dile merhem sür

*Hicrân nekebâtındur yâ Hazret-i Mevlânâ*¹¹⁴

Kânî, bu şiirinde gönlünde gurbet hasreti çekenler gibi derin ayrılık acısı hissettiğini, iç âleminin yarasını dindirmesi için, Mevlânâ'nın kendisine merhem sürmesini ister, bir başka ifadeyle mânen ondan şifa bulmayı ümit eder.

Geldim sana eyvallah güstâh u perîşân-râh

*Lutf eyle bana her gâh yâ Hazret-i Mevlânâ*¹¹⁵

¹¹² Kânî, *Dîvân*, 8b.

¹¹³ Kânî, *Dîvân*, 7b.

¹¹⁴ Kânî, *Dîvân*, 7b.

¹¹⁵ Kânî, *Dîvân*, 8a.

Kânî, bu beyitte Mevlânâ'nın dergâhına varış hâlini anlatır. Onun huzuruna hem perişan, hadsiz bir şekilde hem de teslimiyet üzere geldiğini belirtir. İkinci mısradan ise kendisine mânen lütufta bulunmasını talep eder.

Hülâsa, Kânî Mevlevîliğe intisâblı olması hasebiyle Mevlânâ'nın kendisine sahip çıkmasını, ona kavuşma umuduyla gönlünde ayrılık acısı çektiğini, rûhunun ancak onun mânâ pınarından beslenmesiyle şifâ bulacağını, onun himâyesinde iyi bir derviş olmak istediğini, mânevî mertebelere ilerleme gayesiyle onun dergâhına geldiğini, pişmanlığını arz ederek huzûruna vardığını, mânâ cihetinde onun belirleyici olduğu gibi samimî duygularını şiir diliyle ifade eder.

2.5.2. Abdülkâdir-i Geylânî (öl. 561/1166)

Kânî, Dîvân'ında ikinci olarak "Der-sitâyîş-i Hazret-i Abdülkâdir-i Geylânî Kuddise Sirruhu" başlığı altında Kâdiriyye tarikatının kurucusu Abdülkâdir-i Geylânî'ye yer verir.

Sâh-ı irfân Abdü'l-kâdir-i Geylânî'dir

*Mâh-ı ekvân Abdü'l-kâdir-i Geylânî'dir*¹¹⁶

Kânî sitâyîşle bahsettiği Abdülkâdir-i Geylânî'yi, mânâ âleminde irfân ehlinin pîri, varlık âleminde ise bir kamer olarak nitelendirir. Ayın, gecenin karanlığını aydınlattığı gibi onun da sahip olduğu hikmetle mânevî karanlıkları (zulûmât) aydınlığa kavuşturduğunu savunur.

Evliyâ zümresinin nûr-ı dil ü dîdesidir

*Hân-ı sultân Abdü'l-kâdir-i Geylânî'dir*¹¹⁷

Bu ifadesiyle Kânî, Abdülkâdir-i Geylânî'yi velîler zümresinin kalp gözünün nûru olarak takdim eder. Devamındaki mısradan ise onun mânâ sofrasını, hân ve hükümdâr sofralarına benzeterek, bu sofranın bol, bereketli ve herkese açık olduğunu söyler.

Tahtgâh-ı heme esrâr yed-i hikeminde

*Rabb-i dîvân Abdü'l-kâdir-i Geylânî'dir*¹¹⁸

Ayrıca Kânî, Abdülkâdir-i Geylânî'nin, mânâ âleminde kendisine bahşedilen yüce mertebe ile sırların tahtında bulunduğunu ve onun, bu ulvî makâmı sayesinde, irfân meclisinin efendisi konumunda olduğunu vurgular.

Heft-ıklîm sıfâta heme heft-edevât

*Şevket ü şân Abdü'l-kâdir-i Geylânî'dir*¹¹⁹

¹¹⁶ Kânî, *Dîvân*, 8a.

¹¹⁷ Kânî, *Dîvân*, 8a.

¹¹⁸ Kânî, *Dîvân*, 8a.

¹¹⁹ Kânî, *Dîvân*, 8a.

Kânî, bu mısralarında Abdülkâdir-i Geylânî'nin mânâ mertebelerindeki faziletinin, yedi iklim ve yedi unsura tesir ettiğini belirterek şânının yüceliğini dile getirir. Kânî “heft/yedi” tanımlamasıyla, kesretten kinâye olarak onun kemâl mertebelerinin yaygınlığına işaret eder.

Ânı bunı arayup tarama umma bir feyz

*În ü ân mân Abdü'l-kâdir-i Geylânî'dir*¹²⁰

Kânî, her yerde feyiz arama diyerek hakikat esrârının kaynağı olarak Abdülkâdir-i Geylânî'yi gösterir. Bu ifadeleriyle Kânî, mânâ yolunun bir arayış hâli olduğunu, bunun doğru yerde aranması gerektiğine işaret eder.

Gerden-i sırrına tahmîl olunmuşudur feyz

*Hâl-i gerdân Abdü'l-kâdir-i Geylânî'dir*¹²¹

Kânî birinci mısradaki feyiz sırrının ilâhî lütuf olarak Abdülkâdir-i Geylânî'ye yüklendiğini, ikinci mısradaki ise onun mânevî makâmlardaki ilerlemesinin süreklilik arz ettiğini belirtir.

Ne kadar olsa da müşkil-keşîde dâ'i-'uzâl

*Derde dermân Abdü'l-kâdir-i Geylânî'dir*¹²²

Kânî bu mısralarda hayatın içinde karşılaşılan müşkil meseleler ne kadar zorluk ihtivâ etse de Abdülkâdir-i Geylânî'yi vesile kılarak onunla kurulan irtibat ve onun mânevî tabipliği sayesinde zorlukların üstesinden gelinebileceğine, bir başka ifadeyle onun gönüllere şifâ dağıtan mânevî bir tabip olduğuna dikkat çeker.

Înâ nûr sırrını ikrâr ider a'dâsı dahî

*Nûr-ı îmân Abdü'l-kâdir-i Geylânî'dir*¹²³

Kânî bu şiirinde Abdülkâdir-i Geylânî'nin mânevî cihetinin yüceliğinden kaynaklanan nûruna dâir esrârını, düşmanlarının dahî itirâf ettiğini belirtir. İkinci mısradaki ise bu ulvî yönüyle kendisinden nasiplenmiş kişinin, îmân nûrunun ziyadeleşeceğini söyler.

Hülâsa Kânî, Abdülkâdir-i Geylânî'den sitayişle bahsettiği şiirinin diğer beyitlerinde onun Hz. Peygamber'e dayanan nesebiyle, mânâ âlemindeki mertebesinin faziletiyle, ezelde münevver olan nûrunun gönüllere sirâyet eden yönüyle, mânâ hazînesinin kemâlinin her iklime her bölgeye akseden tesiriyle, Hakk'ın rızâ mertebelerinde yükselme arayışındaki irfân tâliplerinin pîri olmasıyla, ezelde başlayan feyzinin gönüllere şifâ kaynağı olması hasebiyle müşkil sorunların onun mânevî tabipliğinde çözülebildiği tavsiyesiyle, aranan mânâ yolunun özünü teşkil etmesiyle, hikemî ilimlerdeki derin vukûfiyetiyle kısacası pek çok husûsiyetiyle onu övgüyle zikreder. Diğer

¹²⁰ Kânî, *Dîvân*, 8a.

¹²¹ Kânî, *Dîvân*, 8a.

¹²² Kânî, *Dîvân*, 8a.

¹²³ Kânî, *Dîvân*, 8a.

tarafından Kânî hakikat bahçesinin aranılan gülü olarak nitelendirdiği Abdülkâdir-i Geylânî'nin ismine yer verirken mâh-ı ekvân, hân-ı sultân, rabb-i dîvân, rûh-ı ebdân, şâh-ı sırdân, çarh-ı gerdân, şevket ü şân, şâh-ı devrân, kâr-ı gerdân, hâl-i gerdân, derde dermân gibi ifadelerle onu tanımlar. Buradan hareketle her ne kadar Mevlevî dervişi olsa da Kânî'nin, gönül dünyasında Abdülkâdir-i Geylânî'nin ayrı bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerindeki bu ifadelerden hareketle, Mevleviyye tarikatının yanı sıra diğer tarikatlardan da mânen nasiplendiği görülmektedir.

2.5.3. Hacı Bektâş-ı Velî (öl. 669/1271)

Kânî, Dîvân'ında Mevlânâ ve Abdülkâdir-i Geylânî'in ardından Hacı Bektâş-ı Velî'ye yer verir. Bahsi geçtiği üzere bu durum, onun Mevlevî dervişi olmasının yanı sıra diğer tarikatları da yakından tanıdığının bir göstergesidir. Abdülkâdir-i Geylânî'de olduğu gibi Hacı Bektâş-ı Velî'ye dâir ifadelerinde de onun şahs-ı mânevîsinin faziletine atıfta bulunur.

Riyâz-ı adn'da çün serv-i müyîn sebz-i hâmeyle

Bahâr-ı ışk açılrsa hirâmandır Hacı Bektâş¹²⁴

Kânî bu beyitlerinde Hacı Bektâş-ı Velî'yi servi boyulu hâliyle cennet bahçesinde zarif ve güzel görünüşlü olarak tasvir ederken, onun bahar misâli yenilenen mertebesinin faziletine değinir.

Bilür tâş tâş bu ıskın kûh u destin huşk u terîn hep

Hele âlemde Kânî özge bir kândır Hacı Bektâş¹²⁵

Kânî, Hacı Bektâş-ı Velî'ye mânâ deryâsında harikulâde anlam yükleyerek dağın-taşın, eldeki kuruluk-yaşın ondaki aşkla bağlantısını, âlem için onun bir cevher mesabesinde olduğunu zikreder.

Kânî'nin Hacı Bektâş-ı Velî'yi ele aldığı Dîvân'ındaki diğer beyitlerinde irfân ehli için ihsân ve hikmet kaynağı, imân nûrunun yansıması, insanı saâdete götüren gönüller pâdişâhı, mânâ mertebelerinde kemâliyle, kimsenin onun faziletine erişemeyeceği, servi boyuyla cennet bahçesinin zarîf bir zâtı olduğu gibi niteliklerle ondan sitâyîşle söz eder. Bu bağlamda Hacı Bektâş-ı Velî'nin isminin geçtiği mısralarda şahs-ı mânevîsine atıfla aynü'l-ihsân, envâr-ı imân, bahtlu cân, erbâb-ı irfân gibi ifadelerle onu tanımlar.

2.5.4. Niyâzî-i Mısırî (öl. 1105/1694)

Kânî; Mevlevî, Kâdirî ve Bektâşî tarikatlarının pîrlerine Dîvân'ında yer verdiği gibi, dördüncü olarak Halvetiyye tarikatının Mısriyye kolunun kurucusu mutasavvıf, şâir Niyâzî-i Mısırî'yi de eserinde “Der-Sitâyîş-i Hazret-i Mısırî Kuddise Sırruhu” başlığı altında mûsikîde kullanılan

¹²⁴ Kânî, Dîvân, 8b.

¹²⁵ Kânî, Dîvân, 8b.

birtakım teknik terim ve ibâreler etrafında anlatır. Buradan hareketle onun şiir diline olan hâkimiyetinin yanı sıra mûsikîye de âşinâ olduğu söylenebilir.

Perde-i şeş-cihet sâz-ı tesellîdendir

Şu'be-efzâ dil-i huzzâka rebâb-ı Mısrî¹²⁶

Kânî bu mısralarında altı şekilde rebâbın rahatlatan özelliği olduğu gibi, maharetli ellerde Mısrî rebâbının da gönülleri ferahlatan yönüne işâret eder.

Her ne sorsan hikem-i evvel ve âhirden hep

Mâ-âak hikmet-i intâka cevâb-ı Mısrî¹²⁷

Kânî bu şiirinde Mısrî'nin hikmet ehli oluşunu vurgular ve hikmete dâir geçmişten geleceğe sorulabilecek her türlü soruya onun sözlerinde bir cevap bulunabileceğini ifade eder.

Dîvân'ındaki ifadeler ışığında Kânî'nin sadece bir şâir ve nâsir değil, aynı zamanda derin bir sûfî kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, tasavvufî kavramlara yönelik tanımlamaları, intisaplı olduğu tarîkatı, feyizlendiği müridleri etrafında incelemek, onu daha bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirebilmek açısından büyük önem arz eder.

Sonuç

18. asrın nazım ve nesir türünde tanınmış edebî-sûfî şahsiyetlerinden Ebû Bekir Kânî Efendi aynı zamanda devrinin önemli mizah ustaları arasında yer alır. Bu makalede Kânî'nin hayatına ve Dîvân'ı ekseninde tasavvufî düşüncelerine yer verilmiştir. Bununla birlikte kaynaklarda hayatına dair nakledilen bilgiler yeterli değildir. Nitekim âilesi ve tahsil hayatına ilişkin bilgilere ulaşılmamıştır. Zikredilen malumat ise genelde birbirinin tekrarı mahiyetindedir. Bu bağlamda şahsiyeti, tesiri, üslubu, eserleriyle hem edebiyat hem tasavvuf tarihinde Kânî'nin önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Öte yandan Türkçe, Arapça, Farsçaya vâkıf olup, bu üç dilde şiir ve nesir türünde eserler kaleme almıştır. Bu makalede eserlerinden kısaca bahsedilmiş, Dîvân'ında dile getirdiği düşünceleri çerçevesinde tasavvufî bakış açısı belirlenmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan Kânî'nin biyografisi üzerinde çalışan araştırmacılar, onu şâirliğinden ziyade nesirdeki başarılarıyla tanımlamış olsalar da Dîvân'ındaki beyitler incelendiğinde, söz konusu eserin konu bütünlüğü, üslup, dil ve anlam zenginliği açısından dikkat çekici bir mahiyet arz ettiği anlaşılmaktadır.

Kânî'ye dâir yapılan çalışmalarda, onun edebî yönü daha fazla öne çıkarılırken, tasavvufî cihetinin ihmâl edildiği görülmektedir. Kânî'nin terceme-i hâlini nakledenler, onun laubâli ve rindmeşreb mizaca sahip karakterinden bahsetmişler; fakat tasavvufî kişiliğini ihmal etmişlerdir. Bu konuda boşluk olması hasebiyle bu makalede Kânî'nin kişiliği, tasavvufî hayatı ve söylemleri üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bilindiği üzere Kânî'nin kişiliğini oluşturan temel

¹²⁶ Kânî, *Dîvân*, 9a.

¹²⁷ Kânî, *Dîvân*, 9a.

unsurların başında, onun Mevlevî dervişi olması gelmektedir. Nitekim o, gençlik yıllarında Tokat Mevlevîhânesi postnişîni Abdülâhad Dede'ye intisap ederek tasavvufa yönelmiştir. Dîvân'ındaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Kânî, hayatı boyunca tasavvufî kimliğini muhafaza etmiştir. Öte yandan Kânî hakkında "Kırk yıllık Kânî, olur mu yani?" sözü üzerinden onun bekrî olup olmadığına dair çeşitli yorumlar dile getirilmiştir. Makalede bu konu da gündeme getirilmiş, hayatı, düşünceleri temelinde mevzu ele alınarak izah edilmiştir. Bununla birlikte Dîvân'ında dile getirdiği konulara dair beyitlere ve bunların yorumlarına yer verilmiştir. Bu anlamda onun üzerinde durduğu Mevlânâ, Abdülkâdir-i Geylânî, Hacı Bektâş-ı Velî ve Niyâz-ı Mısırî gibi şahsiyetler, zikrettiği beyitler etrafında ele alınmıştır. Ayrıca Kânî Mevlevî dervişi olmasına rağmen Nakşibendiyye tarikatından da bahsetmiştir. Bu nedenle makalede söz konusu tarîkata da onun zikrettiği görüşleri çerçevesinde değinilmiştir.

Kânî'nin Dîvân'ı incelendiğinde, âyet-i kerîme ve hadis-i şerifler eşliğinde yer yer benzetmeler kullanarak, hitap tarzını esas alarak, samimî üslup temelinde muhtelif konulardaki görüşlerini aktardığı görülmektedir. Bu konuda misâl vermek gerekirse, Hz. Peygamber'in saçının siyahlığını geceye, yüzünün nûrunu gündüze benzettiği dizelerinde "velleyl", va'dduhâ" kelimelerini kullanır. Buna ilaveten "Ne yüzle varayım yüz virmez isen bâb-ı Rahmân'a" ifadelerinde olduğu gibi Hz. Peygamber'e muhabbetini belirtirken sanki onunla konuşur gibi içten duygularla bir sesleniş yapar. Diğer taraftan "Hakk'ın bir dânesiydi" cümlelerinde olduğu üzere Hakikat-ı Muhammediyye'yi anımsatan şiirlere yer verir. Kısacası Kânî'nin hacimli Divân'ının, daha detaylı müstakil çalışmalara konu olmayı gerektiren yönü vardır. Bu bağlamda söz konusu eser, tarihte öne çıkan birtakım şahsiyetlere ve yazarın dönemindeki tarihsel sürece işaret etmesiyle bir başka önemi haizdir. Buna ilaveten Mevlânâ, Abdülkâdir-i Geylânî, Hacı Bektâş-ı Velî gibi sûfileri ve ayrıca tasavvufî birtakım mevzuları konu edinmiş olması hasebiyle mühim bir nitelik arz eder. Neticede dinî, tarihî, tasavvufî, edebî yönden mezkûr eser tüm detaylarıyla incelendiği takdirde, geçmişten günümüze hitap eden pek çok hususiyete ışık tutacağı âşikardır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethics Committee Permission

This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature review/published sources. It is stated that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and the statement used is stated in the bibliography in all reports.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1351.
- Afyoncu, Erhan. "Tokat Mevlevîhânesi Şeyhi Abdülahad Dede (öl. 1766) ve Tokat'ta İktidar Mücadelesi". 5. *Tokat Sempozyumu Bildiriler* 1/136-157. 2022.
- Akıncı, Sırrı. "Hekimoğlu Ali Paşa ve Kânî Efendi". *Hayat Tarih Mecmuası* 2 (Ekim 1971), 9/14-17.
- Aktepe, M. Münir. "Hekimoğlu Ali Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/166-168. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Asarkaya, Halis Turgut (Cinlioğlu). *Tokat Vilâyeti Meşhurları*. Samsun: Aksiseda Matbaası, 1949.
- Aynî, Mehmed Ali. *Nefsin Mânâları ve Terbiyesi*. haz. Mustafa Kirenci. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2024.
- Batıslam, H. Dilek. "Tokatlı Ebu Bekir Kânî'nin Bir Mektûbu". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/1 (2006), 69-76.
- Batıslam, H. Dilek. "Tokatlı Ebû Bekir Kânî'nin Mektuplarında Görülen Bazı Üslup Özellikleri". *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK 2007. 27-28 Ağustos 2007*. 75-88. İstanbul 2009.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Çınar, Nazım. *Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2024.
- Çiftçi, Hasan. "Ubeyd-i Zâkânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/16-17. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Davud Fatîh Efendi. *Tezkire-i hâtimetü'l-eş'âr*. İstanbul: İstihkam Alayları Litografya Destgâhı, 1271.
- Dilâver Ağazâde Ömer Vâhid Efendi. *Hadîkatü'l-vüzerâ zeyli*. İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1271.
- Ebû Bekir Kânî et-Tokâdî. *Dîvân*. İstanbul: Köprülü Kütüphanesi. Mehmed Âsım Bey, 475/1.
- Ebu Bekir Kânî. *Kânî Dîvânı Tenkidli Metin ve Tahlil*. haz. İlyas Yazar. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Ebüzziyâ Tevfik. *Numûne-i edebiyât-ı Osmâniyye*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1308.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. "Tevfiz-nâme". *Divân-ı İlâhiyât*. haz. M. Kayahan Özgül. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Göçgün, Önder. "18. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'nin Nüktedan Bir Mevlevî Şairi: Tokatlı Kânî". *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*. 565-572. Ankara 1987.
- Göçgün, Önder. "Kânî". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 5/322-323. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Heyet. "Kânî Ebû Bekir Efendi". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 5/145-146. İstanbul: Dergâh Yay., 1982.
- Heyet. "Kânî". *İslâm Ansiklopedisi*. 6/158-159. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1997.
- Horata, Osman. "Son Klasik Dönem". *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- İmâm-ı Gazzâlî, *Kimyâ-i saâdet*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1990.

- İpşirli, Mehmet. “Hâcegân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/430-431. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal. “Ebû Nüvâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/205-207. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kayaalp, İsa. “Kânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kocatürk, Vasfi Mahir. *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Koçu, Reşad Ekrem. “Ali Paşa (Hekimoğlu)”. 2/686-688. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1959.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Risâle*, haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.
- Mevlânâ Celâleddin Rûmî. *Fîhi mâ fîh*. çev. Ahmed Avni Konuk. haz. Selçuk Eraydın. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Mualim Nâcî. *Esâmî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308.
- Mualim Nâcî. Osmanlı Şairleri. haz. Cemâl Kurnaz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Nüzhet, Sadettin. *Tanzimat’a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Numuneleri*. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi, 1931.
- Özkırımlı, Atilla. “Kânî”. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*. 3/715-716. İstanbul: Cem Yayınevi, 1984.
- Özyıldırım, Ali Emre. “Kânî’nin Vefatı Üzerine Sünbülzâde Vehbî’nin Halîl Nûrî Bey’e Gönderdiği Münşiyâne Tezkire ve Tarih Kıtası Üzerine”. *Zemin* 4 (2002) 64-83.
- Sâdık, Muhammed, *Risâle-i ma’rifetü’n-nefs*. haz. Aytekin Yıldız. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2024.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmûsü’l-â’lâm*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1306.
- Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmânî yâhud tezkire-i meşâhir-i Osmâniyye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.
- Tansel, Feyziye Abdullah. “Kânî Ebû Bekir”. *Türk Ansiklopedisi* 21/204. Ankara Millî Eğitim Basımevi, 1974.
- Vakanüvîs Mehmed Edib Efendi. *Târih-i Edib*. İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Bölümü. 3220.
- Yağlıkçızâde, Ahmed Rif’at. *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrâfiyye*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1300.
- Yakıt, İsmail. *Türk İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992.
- Zengin, Hakkı Süha. *Edebî Portreler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.